

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА НАЦІОНАЛЬНА АКАДМІЯ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА**

Л.М. Жванко, В.В.Жигло, М.В. Яцюк

**КРАЄЗНАВСТВО
МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ
(для студентів 1 і 3 курсів заочної форми навчання
за напрямом підготовки 0502 (6.030601) - «Менеджмент»)**

Харків-ХНАМГ-2009

КРАЄЗНАВСТВО. Методичні вказівки до практичних занять та самостійної роботи (для студентів 1 і 3 курсів заочної форми навчання за напрямом підготовки **0502 (6.030601) - «Менеджмент»**)/ Укл.: Жванко Л. М., Жигло В.В., Яцюк М. В. – Харків: ХНАМГ, 2009. – 52 с.

Укладачі: к.і.н., доц. Л.М.,Жванко,
ас. В.В.Жигло,
к. і. н., доц. М.В Яцюк.

Рекомендовано кафедрою історії і культурології ХНАМГ,
протокол № 2 від 10.09.08.

**Хай вільно проживають на Україні усі нації;
хай усяка живе по-своєму...
бо національний ґрунт потрібен для кожної.
А українська культура
нехай шириться поміж українцями
і хай про її поширення
турбуються і піклуються діти України –
усі, хто любить свій нарід
і бажає йому добра,
бо чужі за се не візьмуться.
Нехай усім народам живеться вільно на Україні,
але нехай нові поселенці на Україні пам'ятають,
що не може бути зневажений
на своїй рідній землі (як се було раніше).
той український нарід,
котрий заселив її, захистив од ворогів
і довгі часи поливав своїм трудовим потом.
/Дмитро Іванович Багалій, 1917 рік./**

ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

Згідно з програмою Міністерства освіти і науки України з підготовки кваліфікованих фахівців у всіх галузях народного господарства у вищих навчальних закладах є обов'язковими для вивчення предмети гуманітарного циклу. Одним з таких є, безумовно, краєзнавство – неоціненна скарбниця історії, культури, духовності нашого краю, всього того найкращого, що витримало випробування часом у сфері духовної та матеріальної культури. Саме воно є тим своєрідним містком, який зв'язує покоління минулі з поколіннями сучасними і прийдешніми.

Останнім часом спостерігається активізація краєзнавчої роботи – з'явилися видання з різних проблем регіонального краєзнавства, посилено увагу до цих проблем з боку музеїв, окремих дослідників, академічних інститутів, проведено кілька загальноукраїнських та регіональних конференцій з історичного краєзнавства.

На сучасному етапі духовного відродження незалежної України, як зазначено в Програмі розвитку краєзнавства на період до 2010 р., що затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 10 червня 2002 р., невід'ємною складовою громадського руху та наукових досліджень є краєзнавство, спрямоване на відродження духовності, історичної пам'яті, формування у громадян і передусім у молоді любові до рідного краю, національного патріотизму, поваги до людини, відповідальності за збереження історико-культурного надбання.

Головною метою викладання матеріалу курсу *«Краєзнавство»* є виховання національно свідомого студентства, яке не мислить стереотипами, поважає свою Батьківщину, бачить Україну європейською державою, а в майбутньому зможе стати потужним фундаментом української нації і забезпечити поступ України до європейської спільноти.

Вивчення **краєзнавства** як науки потребує теоретико-методологічного, науково-методичного та організаційно-практичного забезпечення. Наріжним загально-методичним принципом виступає досягнення суті історичного процесу в нашій країні на підвалинах об'єктивності й історизму, духовності й гуманізму. Тісний зв'язок, взаємодія теорії і практики в напрямку реалізації пізнавально-творчої функції історичної теорії і формування у студентів свідомої потреби в оволодінні пропонованим предметом вимагає залучення широкого кола ідей, проблем, уявлень, асоціацій міждисциплінарного характеру.

Головною метою вивчення курсу «Краєзнавства» є формування у студентів системи знань історії Слобожанщини і міста Харкова з давніх часів до сьогодення, етнографічних студій та літературного процесу, витворів мистецтва та освітніх процесів; виховання молодого покоління на засадах патріотизму, шанобливого ставлення до свого минулого, утвердження національних пріоритетів.

Лекції охоплюють головні напрямки краєзнавчої науки:

- історичне краєзнавство;
- етнографічне краєзнавство;
- мистецьке краєзнавство.

Лекційний курс покликаний допомогти студентам опанувати головні питання й проблеми тем, полегшити й поглибити їх вивчення за науковою літературою. Лекції мають пізнавальний, цілісний характер і сприяють розвитку історичного мислення у студентів. Застосування мультимедійних матеріалів додають курсу наочності.

Семінарські заняття є формою контролю за самостійною роботою студентів. Водночас вони дають змогу розкрити індивідуальність особистості через підготовку доповідей, розгорнутих бесід, дискусій, круглих столів, рецензування та обговорення рефератів, колоквіумів. Такі активні форми

навчання допомагають студенту поглибити й творчо осмислити одержані знання.

Самостійна робота в бібліотеках, Internet дає можливість знайомства з монографіями, документами, альтернативними точками зору різних авторів на конкретні проблеми. Крім того, вона виховує у студентів самодисципліну, почуття відповідальності, вміння орієнтуватися в розмаїтті думок і підходів, творчо осмислювати одержані знання.

При вивченні курсу «Краєзнавство» у студентів формується система відповідних знань і навичок:

Отже, студент повинен

знати:

- ▣ основні поняття, терміни, хронологію подій, періодизацію, концептуальні проблеми історії, здобутки та втрати культури й освіти Слобожанщини;
- ▣ видатних діячів та їх внесок у розвиток краю.

вміти:

- ▣ визначати місце і роль Слобожанщини в історичному розвитку України;
- ▣ долати стереотипи історичного мислення щодо минулого Слобожанщини;
- ▣ працювати з історичними джерелами;
- ▣ виступати на наукових студентських зібраннях та аргументувати свою думку,
- ▣ застосовувати набуті знання у спілкуванні, дискусіях, обговоренні питань сучасності.

Таким чином, виходячи з потреби подолання переважно інформаційного типу викладання гуманітарних курсів, кафедра прагне до максимального широкого використання методів і засобів організації навчального процесу, що забезпечують ефективне керування пізнавальною діяльністю студентів, формування у них високої культури і професіоналізму.

Тематика курсу «КРАЄЗНАВСТВО»

Модуль 1.

Краєзнавство

(1 / 36)

Змістові модулі (ЗМ):

ЗМ 1.1. Історичне краєзнавство Слобожанщини

1. Краєзнавчі дисципліни в системі гуманітарних наук.
2. Давня історія Харківщини.
3. Заселення і розвиток Слобожанщини (17-18 ст.).
4. Заснування Харкова.

ЗМ 1.2. Культура та освіта Слобожанщини

5. Етнографічне краєзнавство.
6. Літературне краєзнавство.
7. Мистецтво Харківщини.
8. Розвиток освіти на Харківщині.

ЗМ 1.1. Історичне краєзнавство Слобожанщини

Тема 1. Краєзнавчі дисципліни в системі гуманітарних наук

Місце краєзнавчих дисциплін у системі гуманітарних наук. Мета, предмет і завдання курсу. Історичне, археологічне, географічне, етнографічне, літературне краєзнавство. Становлення краєзнавства як науки. Доля краєзнавства та краєзнавців у XX ст. Діяльність харківських краєзнавців у XIX ст. Репресовані краєзнавці Слобожанщини. Видатні вчені – краєзнавці.

Тема 2. Давня історія Харківщини

Харківщина первісної доби. Поняття «археологічна культура», «первісна історія», «первісність». Типи археологічних знахідок: стоянки доісторичної людини, кургани, «кам'яні баби», городища, могильники, скарби.

Археологічні культури краю: дніпро–донецька (IV - III тис. до н.е.), середньостогівська (серединою IV - друга чверть III тис. до н.е.), ямна (XIX - XVIII ст. до н.е.), катакомбна (XX - XV ст. до н.е.), багатоваликової кераміки

(друга половина XVII - XV ст. до н.е.), зрубна (XVI - XII ст. до н.е.), бондарихінська (XII - VII ст. до н.е.), черняхівська (з III ст. н.е.), пенківська, роменська (доба заліза).

Кочовий світ і Харківщина: залишки поселень. Доба скіфського панування (VII – III ст. до н.е.). Скіфи, меланхлени, сармати. Дослідник історії скіфського часу професор Б.А.Шрамко.

Харківщина в часи раннього середньовіччя. Сіверська земля. Господарське життя сіверян; торгові зв'язки. Перебування території сучасної Слобожанщини у складі Хозарського каганату. Салтівська археологічна культура VIII - X ст. Стародавнє місто Донець. Монголо-татарська навала на південно-східні землі Київської Русі та її наслідки.

Тема 3. Заселення і розвиток Слобожанщини (17-18 ст.)

Дике Поле. Природні умови Слобожанщини. Татарські шляхи (сакми): Муравський, Ізюмський, Кальміуський. Московські та українські шляхи – Старий Посольський, Новий Посольський, Ромоданівський, Сагайдачний.

Заселення Дикого Поля: причини, етапи, напрямки. Перші переселенці – загін Якова Остряниці (1638 - 1641 рр.). Хвилі заселення Слобожанщини українцями. Д.І.Багалій про етнічний склад переселенців. Слободи. Походження терміну «Слобідська Україна». Білгородська захисна лінія. Харківське воєводство. Особливості управління Слобідською Україною у другій половині XVII ст. «Жалувані грамоти». Діяльність московських «служилих людей».

Слобідські козацькі полки: Сумський, Охтирський, Острогозький, Харківський, Ізюмський. Структура влади полку. Іван Сірко. Слобідські козаки. Харківські полковники.

Слобожанщина у XVIII ст. Утворення Слобідсько-Української губернії (28 липня 1765 р). Ізюмська оборонна лінія. Українська лінія. Харківське намісництво (29 вересня 1780 р). Політика російського самодержавства щодо обмеження прав слобідських полків. Реформи Петра I, цариці Анни і Катерини II. Закріпачення слобідського селянства. Армійська реформа Павла I. Соціальна структура Слобожанщини. Міста Слобожанщини.

Тема 4. Заснування міста Харкова

Наука урбаністика про риси міста. Теорії про дату заснування міста Харкова. Історичні джерела про дату заснування Харкова. «Топографічний опис Харківського намісництва» про виникнення міста Харкова. Вчені про дату заснування міста: Д.Багалій, В.Пассек, І.Срезневський, Б.Шрамко, Теорії про походження назви міста. Легенда про козака Харка. Половецька гіпотеза професора М.Аристова. Відкриття І.Саратова. Індоевропейська гіпотеза І.Рассохи.

Будівництво Харківської фортеці. Розташування та внутрішні будови фортеці: «приказная изба», «государев двор», «съезжая изба», казенний пороховий льох. Розбудова фортеці у 1660 - 1662, 1670 рр. Перші вулиці Харкова: Сумська, Московська, Зміївська, Полтавський шлях. Вулиці харківських ремісників. Перші майдани. Левади. Підгородні слободи.

Перші герби Слобожанщини. Герб міста Харкова. Затвердження герба Харкова як центру намісництва (21 вересня 1781 р.) та повітових міст Харківського намісництва. Особливості гербів Харкова у XIX ст.

ЗМ 1.2. Культура та освіта Слобожанщини

Тема 5. Етнографічне краєзнавство

Умови виникнення етнографічних груп та історико-етнографічний поділ України – Слобожанщина. Етнографія та етнологія. Головні засади ментальності українського народу. Риси характеру слобожан. Портрет слобожанина у працях М.Ф. Сумцова. Джерела визначення світогляду народу – писемні джерела, записані рідною мовою – казки, пісні, оповіді та звичаї. Д.І.Багалій і М.Ф.Сумцов про світоглядні особливості слобожан. Календарне коло народних свят. Насиченість зимових свят слобожан, яскравість їх за свої діємством та ритуальною спрямованістю. Найважливіші свята. Родинні звичаї та обряди. Життєвий цикл слобожан: – народження – хрещення – заручини – весілля – смерть – був позначений певними обрядами. Весільні обряди.

Традиційний жіночий, чоловічий і дитячий одяг слобожан. Побут слобожан. Народні страви і напої. Житло слобожан у XVII - XIX ст.: головні

будівельні матеріали та архітектура. Ритуальне призначення різних частин хати слобожанина – піч, покуть, поріг, сволок.

Тема 6. Літературне краєзнавство

Витоки літератури Слобожанщини. Усна народна творчість. Жанри усної народної творчості. Особливості фольклору. Письменники кінця XVIII – початку XIX ст. - Г.Сковорода, С.Климовський, С.Писаревський, Становлення та розвиток літератури у XIX ст. Г.Ф.Квітка-Основ'яненко. П.П.Гулак-Артемівський. Я.І.Щоголев, І.І.Манжура, М.М.Петренко. Літературний процес у 20-ті на початку 30-х років XX ст. Особливості розвитку літератури у добу українізації. Літературні спілки: ГАРТ, ВАПЛІТЕ, «Плуг». М.Хвильовий. С.Пилипенко, М.Йогансен. Причини репресій українських літераторів у 30 - ті рр. XX століття. Поети Харкова - жертви сталінських репресій. «Розстріляне відродження» Харківщини. Літературне життя Харківщини у другій половині XX ст. Літератори Харкова - наші сучасники.

Тема 7. Мистецтво Харківщини

Мистецтво – форма прояву самобутності слобожанської ментальності. Іконопис Слобожанщини XVII - XVIII ст.: його риси й особливості. Народна картина XVII – XVIII ст. Виникнення портретного живопису. Монументальний церковний живопис Слобожанщини (XVII-XVIII ст.).

Видатні художники XIX - початку XX ст.: Д.Безперчий, І.Репін, С.Васильківський, М.Самокиш, І.Падалка, М.Бойчук, С.Луньов. Відкриття першої в Харкові приватної школи малювання (1869 р.) М.Раєвською-Івановою.

Театральне мистецтво. Поява вертепу в Харкові у першій половині XVIII ст. Заснування Харківського театру в кінці XVIII ст. Харківський період творчості М.Кропивницького. Харківське театральне життя в часи українізації. Лесь Курбас і театр «Березіль».

Музичне мистецтво. Виникнення музичного життя Харкова на початку XVIII ст. Цехи музикантів. Бандуристи. Кобзарі. Гастролі в Харкові видатих музикантів, диригентів і композиторів: П.І.Чайковський, О.К.Глазунов, О.А.Спендіаров, А.Нікіш, Л.С.Ауер, М.М.Іпполітов-Іванов, А.Г.Рубінштейн,

С.В.Рахманінов, О.М.Скрябін, С.І.Танєєв, піаністи М.Г.Рубінштейн, Г.М.Єсіпова, О.Б.Гольденвейзер; скрипалі Г.Венявський, П.Сарасате, співаки Ф.І.Шаляпін, М.Баттистині та ін.

Діяльність Гната Хоткевича (1877-1938 рр.) по розбудові українського народного музичного мистецтва. К.Шульженко. І.Дунаєвський. Кіномистецтво. Л.Биков. Лесь Сердюк. Л.Гурченко.

Архітектурні стилі Харківщини. О.Бекетов – видатний архітектор краю.

Тема 8. Розвиток освіти на Харківщині

Формування системи освіти на Слобожанщині. Мандрівні дяки. Харківський колегіум – «духовна академію краю». Г.С.Сковорода – викладач Харківського колегіуму. Видатні випускники колегіуму: перший у Росії доктор медицини і хірургії, професор Г. І. Базилевич, професори медицини Є. І. Мухін, І. Ф. Венсович, видатний майстер перекладу поет, громадський та театральний діяч М.І. Гнедич. Духовна семінарія. Освітній рівень слобожан у XVIII ст.

Харківський університет. В.Н.Каразін. Передумови та проблеми відкриття. Статус Харківського університету. Розвиток середньої освіти в Харківській губернії у XIX ст.: гімназії, реальні училища. Середні чоловічі школи у Харкові в XIX ст.: гімназії, Харківський колегіум, реальне й комерційне училища. Жіноча система освіти – гімназії та єпархіальне училище (1866 р.).

Подвижники педагогічної ниви Слобожанщини другої половини XIX ст.: Х.Д.Алчевська, Б.Д.Грінченко. Недільні школи. Середня освіта Харківщини. Реальні училища.

Освіта Харківщини у XX ст. Освітні процеси на Слобожанщині в часи Української революції. Українізація освіти. Просвіти на Харківщині. Сучасна вища школа. Болонський процес і Харківщина.

Питання для самостійної роботи

Тема 1. Краєзнавчі дисципліни в системі гуманітарних наук

Самостійна робота

1. Краєзнавство України: теоретичні засади.
2. Діяльність харківських краєзнавців у XIX ст.
3. Микола Сумцов - історик та етнограф Слобідської України.
4. Дмитро Багалій - дослідник історії Слобідської України.
5. Репресовані краєзнавці Харківщини.
6. Степан Рудницький - батько української географії. Харківський період життя (1926-1933 рр.).
7. Видатні вчені-краєзнавці.

Питання для самоконтролю

1. Визначте предмет дослідження курсу «Краєзнавство».
2. Проаналізуйте напрямки краєзнавчих досліджень.
3. Коли відбувається становлення краєзнавства як науки?
4. Коли і якою метою було засновано Товариство Нестора Літописця?
5. Чому у 30-ті рр. XX ст. краєзнавчий рух зазнав переслідувань, а краєзнавці – репресій?
6. Яку роль відіграє історичне краєзнавство?
7. Яка краєзнавча спілка діяла у Харкові у XIX ст., визначте напрямки її діяльності.

Рекомендована література до теми 1

- ❖ Верменич Я. Теоретико – методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні. - К., 2003.
- ❖ Дем'янчук Г.С. Українське краєзнавство: сторінки історії.-К., 2006.
- ❖ Історія міст і сіл України. Харківська область. - К., 1967.
- ❖ Краєзнавство. - Науково-популярний журнал. - К., 1995.
- ❖ Репресоване краєзнавство (20-30-ті роки).- К., 1991.
- ❖ Середяк А. Краєзнавчі дослідження в Україні (історіографічний аспект). //Історіографічні дослідження в Україні.-К., 2004.- Вип. 14.- С.249 – 272.
- ❖ Слобожанщина. - Часопис. - 1999-20003.
  - ❖ Тронько П.Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (досвід, проблеми, перспективи). - К., 2001.

Тема 2. Давня історія Харківщини

Самостійна робота

1. Первісна історія Харківщини за матеріалами археологічних розкопок.
2. Доба сарматів і Харківська земля.
3. Сіверська земля у VIII-X ст.
4. Торгові зв'язки предків слов'ян за матеріалами нумізматики.
5. Боротьба населення сходу Київської Русі з монголо-татарами.
6. Донецьке городище.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття «археологічна культура».
2. Які риси включає в собі поняття «первісність».
3. Характеристика археологічних культур епохи бронзи.
4. Життя кочових народів на території сучасної Харківщини.
5. З якими подіями пов'язано входження території сучасної Харківщини до складу Київської Русі.
6. Дослідники давньої Слобожанщини – Б.А.Шрамко.
7. Взаємозв'язки слов'ян у часи середньовіччя зі своїми сусідами.

Рекомендована література до теми 2

- ❖ Археология Украины. Харьковская область.-К.,1974.
- ❖ Білоусько О. Україна давня: євразійський цивілізаційний контекст.- К., 2002.
- ❖ Бунятян К. П. На світанку історії. – К., 1998.
- ❖ Васіна З. Літопис українського одягу: У 2 т. – К., 2005.
- ❖ Древности римского времени на Слобожанщине.- Харків, 2006.
- ❖ Зайцев Б. П., Скирда В.В. та ін. Історія рідного краю (Харківщинознавство): Частина 1.- Харків, 2000.
- ❖ Природа и население Слободской Украины. Харьковская губерния.- Харків, 2007.
- ❖ Шрамко Б.А. Древности Северского Донца. - Харьков, 1962.
- ❖ Шрамко Б.А., Михеев В.К., Грубник-Буйнова Л.П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. - К., 1974.

Тема 3. Заселення і розвиток Слобожанщини у 17-18 ст.

Самостійна робота

1. Наслідки монголо-татарської навали на територію сучасної Слобожанщини.
2. Татарські шляхи.
3. Соціальні реформи Катерини II.
4. Участь монастирів у заселенні Слобожанщини.
5. Татарські напади на Слобожанщину у 80 – 90 роках XVII ст.
6. Доля жінки-слобожанки у XVII - XVIII ст.

Питання для самоконтролю

1. Визначте причини заселення Дикого Поля.
2. Охарактеризуйте політику російського царизму щодо слобідських полків у 18ст.
3. Які особливості устрою слобідських полків можна виділити?
4. Чому козаки були головним станом на Слобожанщині?
5. Порівняйте суспільні стани Слобожанщини і Гетьманщини.
6. Полковники Слобожанщини.
7. Причини ліквідації слобідських козацьких полків.

Рекомендована література до теми 3

- ❖ Альбовский Е. Харьковские казаки. Вторая половина XVII в. I-я книга I-го тома.- Х., 2005.
- ❖ Антонов А.Л., Маслійчук В.Л. История Харьковского городского самоуправления. 1654 – 1917.-Х., 2004.
- ❖ Багалій Д.І. Історія Слобідської України. - Харків, 1993.
- ❖ Гуржій О.І. Еволюція соціальної структури селянства Лівобережної та Слобідської України (др. пол. 17 – 18 ст.).- К., 1994.
- ❖ Зайцев Б.П., Скирда В.В. та ін. Історія рідного краю. У 2 частинах. - Харків, 2001.
- ❖ Історія українського козацтва. - Т.1.- К., 2006.
- ❖ Маслійчук В. Провінція на перехресті культур: Дослідження з історії Слобідської України 17 – 19 ст. - Харків, 2007.
- ❖ Маслійчук В.Л. ALTERA PATRIA: Нотатки Про діяльність Івана Сірка.-Харків, 2004.
- ❖ Маслійчук В.Л. Козацька старшина слобідських полків другої половини 17 – перша третина 18 ст.-Харків, 2003.
- ❖ Потрашков С.В. Харьковские полки: Три века истории. - Харьков, 1998.

Тема 4. Заснування міста Харкова

Самостійна робота

1. Легенди про виникнення міста Харкова.
2. Половецька теорія походження міста Харкова.
3. Розбудова Харківської фортеці у XVIII ст.
4. Міське самоврядування Харкова у XVIII ст.
5. Історія міста Харкова у XIX ст.

Питання для самоконтролю

5. З чим пов'язане походження назв перших вулиць Харкова?
6. Назвіть перші споруди Харківської фортеці.
7. Що означають символи на гербах Харкова XVIII ст.?
8. Проаналізуйте еволюцію герба міста Харкова у XIX ст.
9. Чому дворянство Харкова протестувало проти нової символіки герба міста зразка 1878 р.?

Рекомендована література до теми 4

- ❖ Альбовский Е. Харьковские казаки. Вторая половина XVII в. I-я книга I-го тома.- Харьков, 2005.
- ❖ Антонов А.Л., Маслийчук В.Л. История Харьковского городского самоуправления. 1654 – 1917.-Харьков, 2004.
- ❖ Багалій Д.І. Історія Слобідської України.- Харків, 1993.
- ❖ Герби міст України.- К., 2001.
- ❖ Зайцев Б.П., Скирда В.В. та ін. Історія рідного краю: У 2 част. - Харків, 2001.
- ❖ Лейбфрейд А.Ю., Полякова Ю.Ю. Харьков. От крепости до столицы: заметки о старом городе.- Харьков, 1998.
- ❖ Маслийчук В.Л. Провінція на перехресті культур: Дослідження з історії Слобідської України.-Харків, 2007.
- ❖ Рассоха И.Н. Украинская прародина индоевропейцев. - Харьков, 2007.
- ❖ Саратов І.Ю. Історія Харківських гербів. - Харків, 2000.
- ❖ Саратов І.Ю. Харкове, звідки ім'я твоє? - Харків, 2005.
- ❖ Харкову 350. Історія. Сучасність. Стратегія розвитку. - Харків, 2004.

Тема 5. Етнографічне краєзнавство

Самостійна робота

1. Любов до землі та праці у слобожан.
2. Забобони слобожан.

3. Погляди слобожан на жіночу долю.
4. Народні страви слобожан.
5. Дитяча народна іграшка.
6. Народна слобожанська садиба.

Питання для самоконтролю

1. Визначте основні риси характеру слобожан.
2. Які позитивні й негативні фактори вплинули на формування світогляду слобожан?
3. Чи змінився у XX ст. світогляд слобожан і чому?
4. Колорит слобожанського весілля.
5. Що вплинуло на формування слобожанського народного одягу?
6. Визначте різницю в одязі різних суспільних груп слобожан XVII – XVIII ст.
7. Яким чином вплинула міська культура на побут слобожан у XIX ст.

Рекомендована література до теми 5

- ❖ Багалій Д.І. Історія Слобідської України - Харків, 1993.
- ❖ Зайцев Б.П., Скирда В.В. та ін. Історія радного краю: У 2 част. - Харків, 2001.
- ❖ Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст..-К.,1992.
- ❖ Сумцов М.Ф. Слобожане. Історико-етнографічна розвідка. – Харків, 2002.
- ❖ Сумцов М.Ф. Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України. - Харків, 2008.
- ❖ Природа и население Слободской Украины. Харьковская губерния. (Пособие по родинаведению). Репринт. изд. – Харьков, 2007.

Тема 6. Літературне краєзнавство

Самостійна робота

1. Становлення літератури на Слобожанщині.
2. Розвиток літератури на Харківщині у XIX ст.
3. Літературний процес на Харківщині у 20-ті роки XX ст.
4. «Розстріляне відродження» Харківського краю.
5. Сучасна література Харківщини.

Питання для самоконтролю

1. Визначте особливості становлення літератури на Слобожанщині.
2. Який вплив на розвиток літератури мало відкриття Харківського університету?

3. Якими були основні теми поетичних творів XIX ст.?
4. Чому вірші харківських поетів ставали народними піснями?
6. Визначити причини репресій літературних діячів у 30-ті рр. XX ст.?
7. Дати визначення "Розстріляне відродження".

Рекомендована література до теми 6

- ❖ З порога смерті. Письменники України – жертви сталінських репресій. – К., 1991.
- ❖ Лавріненко Юрій. Розстріляне відродження. Антологія 1917 – 1933.-К., 2001.-794 с.
- ❖ Література рідного краю. – Харків, 1998.
- ❖ Літературна Харківщина. Довідник.-Харків, 1995
- ❖ Михайлин І. Літературна Харківщина. Поезія. Есеїка. Портрети. Рецензії.- Харків, 2007.
- ❖ Попович Мирослав. Нариси історії української культури.-К.,2001.
- ❖ Рідний край .- Харків, 1999.
- ❖ Розстріляне відродження. – К., 2001.
- ❖ Слобожанська яса. Антологія громадянської лірики кінця ХІІ – початку ХХІ століть. – Харків, 2006. - 960 с.

Тема 7. Мистецтво Харківщини

Самостійна робота

1. Портрети слобожанських полковників кінця XVII ст.
2. Слобожанські ікони за матеріалами музею села Пархомівки.
3. З'їзд бандуристів 1932 року і його наслідки для українського мистецтва.
4. Ляльковий театр у Харкові.
5. Архітектурні стилі Харкова XIX – XX ст.
6. Доля театру «Березіль» та його керівника Леся Курбаса.

Питання для самоконтролю

1. Визначте головні напрямки діяльності Гната Хоткевича.
2. Творчість Клавдії Шульженко.
3. Перелічіть будівлі, архітектором яких був О.М.Бекетов.
4. Напрямки творчості С.І.Васильківського.
5. Генріх Семирадський і Слобожанщина.
6. Напрямки образотворчого мистецтва у 20 –х рр. XX ст.

Рекомендована література до теми 7

- ❖ Багалій Д.І. Історія Слобідської України. - Харків, 1993.
- ❖ Зайцев Б.П., Скирда В.В. та ін. Історія рідного краю: У 2 част. – Харків, 2001.

- ❖ Миклашевський Й.М. Музична й театральна культура Харкова кінця XVIII – першої половини XIX ст. - К., 1967.
- ❖ Попович М. Нарис історії української культури. – К., 2001.
- ❖ Рідний край. – Харків, 1999.
- ❖ Сумцов М.Ф. Слобожане. Історико – етнографічна розвідка. – Харків, 2002.
- ❖ Титар О., Титар В. Мистецтво Слобожанщини.//Харьковский исторический альманах. - Харьков, 2002.
- ❖ Харкову 350. Історія. Сучасність. Стратегія розвитку. - Харків, 2004.

Тема 8. Розвиток освіти на Харківщині

Самостійна робота

1. Навчальний процес у Харківському колегіумі.
2. Передумови заснування університету.
3. Життєвий шлях В.Н.Каразіна.
4. Недільна школа Х.Д.Алчевської.
5. Українізація навчального процесу на Слобожанщині у 20-роках XX ст.

Питання для самоконтролю

1. Діти яких суспільних станів могли навчатися у Харківському колегіумі?
2. Система жіночої освіти на Харківщині у XIX ст.
3. Хто виступив засновником навчальних закладів у повітах Харківської губернії у XIX ст.?
4. Якою була діяльність просвіт Харківщини у роки Української революції 1917 – 1920 рр.
5. Трансформації в системі вищої школи у 20 – 30 рр. XX ст.

Рекомендована література до теми 8

- ❖ Багалій Д.І. Історія Слобідської України.- Харків, 1993.
- ❖ Зайцев Б.П., Скирда В.В. та ін. Історія рідного краю: У 2 част. – Харків, 2001.
- ❖ Попович М. Нарис історії української культури. – К., 2001.
- ❖ Рідний край. – Харків, 1999.
- ❖ Посохова Л.Ю.Харківський колегіум (XVIII – початку XIX ст.).- Харків, 1999.
- ❖ Історія вітчизняної педагогіки. - Ніжин, 2005.
- ❖ Історія педагогіки. –К., 1973.
- ❖ Українська педагогіка в персоналіях.-К., 2005.
- ❖ Природа и население Слободской Украины. Харьковская губерния. (Пособие по родиноведению). Репринт. изд. – Харьков, 2007.

ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

№	Назва практичного заняття	Кількість годин
1	<i>Заселення і розвиток Слобожанщини у XVII - XVIII ст.</i>	2
2	<i>Заснування міста Харкова</i>	2

Загальні зауваження

Участь у практичних заняттях студентів-заочників з курсу «Краєзнавство» має бути спрямована не просто на набуття певної суми знань, а головним чином на вироблення уміння і навичок за допомогою отриманих знань самостійно розбиратися у складних процесах суспільного й економічного розвитку Слобожанщини на прикладі історичного досвіду.

Практичні заняття можуть набувати різних організаційних форм – «круглий стіл», ділова гра, диспут, прес-конференція, конкурс на краще знання першоджерел та ін. В їх основі – інтенсифікація навчального процесу через змагальність, поглиблення якісної підготовки, підвищення відповідальності за ефективне вирішення питань, поставлених на занятті, вироблення вміння відстоювати власні переконання, вести творчі дискусії, набувати навичок організаторської роботи.

Практичне заняття з гуманітарних предметів співзвучне із такою формою навчальної роботи, як **семінар** («семінар» латинською мовою означає «розсадник», а в дослівному розумінні – поширення знань шляхом усних виступів і обговорень), на першому курсі найбільш поширена форма – розгорнута бесіда, яка вимагає знання фактичного матеріалу, уміння аргументовано викласти свої знання в усній формі. При підготовці до практичного заняття треба керуватися такими рекомендаціями:

- ▣ Докладно ознайомтеся із темою та планом практичного заняття, кожним з винесених на розгляд питань.
- ▣ Замовте в бібліотеці відповідні рекомендовані джерела й літературу, насамперед обов'язкову.
- ▣ Прочитайте джерела й основну літературу до кожного з питань семінару, намагаючись осмислити прочитане.
- ▣ Законспекуйте необхідний матеріал, випишіть цитати.
- ▣ Складіть план і текст свого виступу на практичному занятті з кожного питання.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1

Заселення і розвиток Слобожанщини у XVII - XVIII ст.

1. Монголо-татарська навала. Дике поле.
2. Заселення Харківщини у другій половині XVII ст.
3. Адміністративно-територіальний устрій та соціально-економічний розвиток Харківщини у другій половині XVII - кінці XVIII ст.

Практичне заняття розпочинається з розгляду наслідків монголо-татарської навали на Київську Русь, в результаті якої територія сучасної Харківщини знелюдніла й перетворилася на *Дике Поле*.

Перше питання передбачає розгляд поняття «Дике Поле», його загальної характеристики.

Після того, як полчища татар Чингізхана у 1238 р. знищили Переяславське князівство, до складу якого входила територія сучасної Харківщини, ця місцевість з *другої половини XIII ст. і до кінця XVI ст.* була майже пустельною територією:

- *«Пустельне Поле»*, як називали ці землі західноєвропейські географічні номенклатури,
- *Степ* – влучно, як постріл стріли, називали ці землі татари,
- *Дике Поле* – по-слов'янському.

Важливим моментом є висвітлення питання щодо дійсного стану незаселеності цієї території, зауваживши на наявності татарських і власне українських шляхів, що простягалися цими землями.

Пропонується на розгляд питання:

? Чому саме татари мали таку розгалужену систему шляхів?

При розгляді другого питання практичного заняття необхідно виділити проблеми:

- Причини заселення Слобожанщини,
- етапи,
- особливості заселення.

Перш за все треба чітко виділити причини заселення Дикого Поля:

- ❖ Сприятливі природні умови: родючі ґрунти, значні лісові масиви, судноплавні ріки, помірний клімат.

- ❖ Утиски українців польською шляхтою, подальше закріпачення, посилення національного та релігійного гніту спонукало їх рятуватися втечею на неосвоєні землі Дикого Поля.
- ❖ Захист кордонів Московської держави від нападів кримських татар, що привело до необхідності будівництва укріплень її «служилими людьми»

Важливо зупинитися на характеристиці Д.І.Багалія з цього приводу: *«На заселення «Дикого поля» мали значний вплив місцеві річки. Тепер жодна з них не судорожна, але колись було інакше. По Донцеві Сіверському сплавлялося чимало байдаків з хлібом від Белгорода до Чугуєва, а звідти їздили й на Дін. «Дике поле» тому й мало свою назву, що було вкрито степами, яки переміжались з лісами. Не дивно, що стети спокон віку вабили до себе таборища кочових племен (гуннів, аварів, печенігів, торків, куманів, татар). Пам'ять про це зберіглася у географічних назвах: селище Печеніги, річка Торка та ін. Природа щедро наділила Слобожанщину плодовими деревами та кущами, садки з пасіками були найчастіше першими оселями - хуторами країни. Край був багатий диким звіром: у лісах водилися зубри, ведмеді, вовки, лосі, вепрі, багато пушного звіру. У річках була страшенна сила риби. Мінералів було обмаль, тільки солі було дуже багато, її здобували на торських та маяцьких озерах, а тоді чумаки розвозили по усіх усюдах. Вони добре знали шляхи у заселену Московщину і вибирали такі, щоб не переплавлятися через глибокі та широкі річки. Все це вабило до себе людність, але після татаро-монгольського нападу ся країна довго була вільна, гуляща. Татари сюди часто навідувалися й навіть давали свої назвиська деяким бродам».*

? У ході обговорення другого питання необхідно зупинитися на таких питаннях:

- Чому перші переселенці так недовго пробули на нових землях?
- Яким чином Московська держава намагалася захищати свої прикордонні території?

Необхідно також висвітлити питання татарських набігів на Слобожанщину.

На південному пограниччі у 30 – 40 рр. 17 ст. Московською державою була збудована велика лінія міст-кріпостей, так звана Белгородська лінія. За нею оселилася Слобідська Україна, поставши як єдиний плацдарм, немов єдиний козацький табір, де усе життя підпорядковувалося насамперед до військових потреб, до боротьби з татарами. У 1679 – 1680 рр. велосся

будівництво Ізюмської (Нової) оборонної лінії. Третя захисна оборонна лінія – Українська – була збудована вже у 18 ст. впродовж 1731 – 1742 рр., довжина якої сягала 300 км.

Важливим питанням є і визначення етапів заселення краю українцями.

❏ Перша хвиля – після 1651 р., в результаті поразки українського війська під Берестечком сам Богдан Хмельницький схвалив переселення українців на нові землі. При цьому у переселенні українців був зацікавлений і московський цар Олексій Романов, який у своїй грамоті від 17 липня 1651р. дав наказ воєводам прикордонних міст приймати на «военное жилье» українців.

❏ Друга хвиля – після 1659 р., коли в результаті нового Переяславського договору Україна стала автономією московської держави.

❏ Третя хвиля – в часи Руїни (1663 - 1687 рр.).

Український історик **О.Гуржій** зазначив, що у 1711 - 1715 рр. була остання хвиля масового переходу українців із Правобережжя на Слобожанщину. При цьому він відзначає просування переселенців по річках, спершу по річці Оскол, далі – Деркул, а з другої чверті Х ст. в басейнах річок Коломак, Мжа, Донець.

Тепер необхідно визначити суть понять «Слобідська Україна» та «Слобожанщина».

Сам термін «Слобідська Україна» походить від типу поселення «слобода» («свободи» – «слободи»). Із другої половини 17 ст. край відомий під цією назвою. Офіційна назва «Слобідська Україна» проіснувала з невеликою перервою з 1780 - 1786 рр. до 1835 р., коли територію було перейменовано в Харківську губернію.

Підсумовуючи, необхідно визначити ступінь українського та московського фактору в переселенні на Дике Поле.

Д.І.Багалій писав: «Велика сила народу прийшла в Слобідчину із Гетьманщини з Лівобережжя, а ще більше з Правобережжя. Власне заселення Слобожанщини - складається з різних етнографічних поділів українського народу. Великоросійське заселення Слобожанщини було дуже невелике, як його зрівняти з українським».

На користь переваги українського фактора свідчить той факт, що саме українці заснували більшість міст та містечок. Серед них – Охтирка,

Краснокутськ, Харків, Мохнач, Хорошеве, Печеніги, Суми, Тростянець, Дворічна, Вовчанськ, Куп'янськ, Хотомля, Ізюм, Балаклія, Зміїв, Валки. Сучасні історики говорять про процес освоєння території Дикого поля як про заселення його просторів представниками українського етносу, зокрема з Правобережної України, менше – західноукраїнських земель. Цікаво відмітити, що у 60-х роках 19 ст. у Харківській губернії проживало 81,7 % українців і 17,7 % – росіян.

Проте сучасні історики, як, наприклад **В.Л.Маслійчук**, вже не так однозначно розглядають ступінь українського фактора, а скоріше характеризують колонізацію Дикого Поля, як два зустрічні, хоча й не рівнозначні, потоки українців і московитів (про росіян говорити ще не допустимо, оскільки тільки Петро I перейменував Московське царство на Російську імперію).

В.П.Маслійчук зазначив: *«Поряд з тим було б невірно стверджувати, що лише представники українського етносу витворили на цій землі міста і села. У другій половині 17 ст. на території Слобідської України зіткнулися дві спільноти, дві традиції, дві культури. Питання взаємовідносин між «українським» і «московським» на території Слобожанщини виходить за межі власне міжетнічних стосунків, маючи під собою істотне політичне та соціально – економічне підґрунтя».*

При розгляді третього питання практичного заняття необхідно виділити такі проблеми:

- Формування слобідських козацьких полків;
- Соціальна структура населення Слобожанщини;
- Еволюція полкового устрою упродовж 18 ст. та його ліквідація.

Слід зазначити, що процес заселення Слобожанщини і процес формування Слобідських козацьких полків йшли паралельно. У міру заселення Слобідської України на основі традиційної для українського козацтва сотенної структури до початку 60-х років 17 ст. були створені Сумський, Охтирський, Харківський, а згодом Ізюмський полки. У 1652 р. полковник Іван Зінковський (Дзинковський) з-під Острога на Волині привів на Слобожанщину тисячу козаків з родинами і майном, заснувавши на річці Тихій Сосні (у верхів'ях Дону) місто Острогозьк і створив на території Слобожанщини перший і найбільший Острогозький Слобідський козацький полк.

Організаційна структура і принципи формування Слобідських козацьких полків значно відрізнялися від прийнятих у Російській армії для більшості

кінних підрозділів. У другій половині XVII ст. територія Слобідської України поділялася на адміністративно-територіальні одиниці – полки. Це зумовлювалося її військовим значенням, як оборонним форпостом Московської держави. Значну кількість переселенців склали козаки, які й принесли сюди полкову організацію. Перші переселенці вели господарство, отримували царське жалування, за що були зобов'язані нести військову службу і боронити «государевы Украины».

При цьому військова модель організації життя була домінуючою.

У 50-60-ті роки XVII ст. були утворені Сумський, Охтирський, Острогозький, Харківський, а в 1685 р. - Ізюмський полки. Кожен полк мав своє управління. Самостійні зносини із царським урядом зумовлювалися небажанням, а то й боязною Московії того, що Слобідські полки повстануть проти царської влади. Створення полку, як наприклад, Острогозького Слобідського полку проходило після заселення певної території (утворення міст, сіл, хуторів), будівництва фортець, розміщення слобод. Слід зазначити, що Острогозьк – і українське, і московське місто, яке поєднало дві влади – полкову, українську і воєводську, московську.

? Необхідно дати відповідь на запитання:

Якою була структура полку, чи мала вона особливості з полковим устроєм Гетьманщини?

У ході адміністративної перебудови в російській державі у XVIII ст. зростає значення Харкова як центру Слобідсько – Української губернії.

Соціальна градація населення Слобожанщини є також проблемним питанням, що спонукає студентів до опрацювання робіт Д.І.Багалія.

Головним соціальним станом у Слобідської України, а відтак і на Харківщині у другій половині XVII ст. були козаки. Вони поділялися на три розряди:

- Виборні або компанійці;
- «Підпомічники» (менш заможні);
- «Підсусідки», незаможні козаки, які перебували в становищі наймитів і жили на землях багатших сусідів.

Необхідно подати порвняльну характеристику цих типів козацьких станів.

	Компанійці	Підпомічники	Підсусідки
Особистий статус			
Володіння землею			
Казенні повинності			

Елементи соціальної нерівності переселенці переносили й у слобідські полки. Є згадки, як говорить **В.Маслійчук**, що вже під час переселення та перших років існування слобід були залежні від старшини та козаків прошарки: «челядники», «підсусідки», «племінники», «захребетники» – особи, які не мали власних будинків, жили в козацьких, а через це «козаків послушають».

Окремий соціальний стан на Слобожанщині склали *селяни-хлібороби* – «*посполиті*», які поступово потрапляли в залежність до козацької старшини. Страшним ударом для слобідського селянства стало запровадження кріпацтва Катериною II у 1783 р., яке в Україні було введено без історичної підготовки, відразу з усіма недоречностями й недбальствами. Кріпацтво привело до катастрофічної ломки свідомості волелюбного українського селянства.

У новозбудованих містах Слобідської України заявився окремий стан – *міщани*, які жили головним чином за рахунок землеробства. В окремий соціальний стан виділилося *духовенство*, яке, крім церковної служби, відіграло певну роль у розвитку господарства регіону.

Видатний вчений, філолог, етнограф **І.І.Срезневський**, професор Харківського університету у своїй праці «*Историческое обозрение гражданского устройства Слободской Украины со времени ее заселения до преобразования в Харьковскую губернию*» визначив таку структуру населення Слобожанщини:

Визначити який статус мала кожна соціальна група населення?

***Висновок:** З другої половини XVII ст. територія сучасної Харківщини, як складова частина Слобідської України, що виникла в результаті переселення значною мірою українців, зазнала відчутних змін. Розпочавши свою історію як військовий оборонний форпости захисту Московської держави, на короткий період вона стала мрією українців про свободу – звідси і назва - Слобідська-Вільна Україна, вже у XVIII ст. волелюбна земля зазнала утисків з боку російського царизму. Українські нищителі – Петро I і Катерина II зробили все, щоби перетворити Слобідську Україну на імперську провінцію, а козаків – на частини регулярного війська. Та незважаючи на це, вже у XIX ст. Харківська губернія стане одним із потужних регіонів тогочасної Російської імперії.*

Рекомендована література до теми:

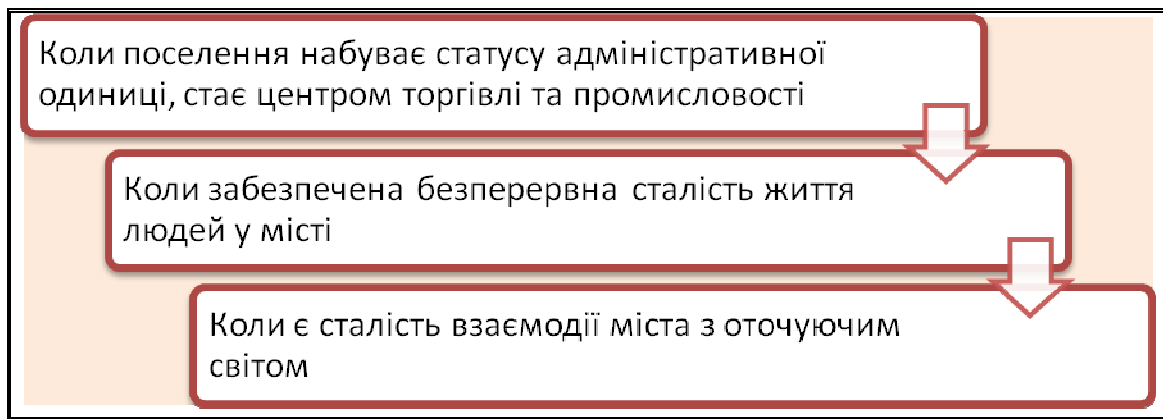
- ❖ Багалій Д.І. Історія Слобідської України. - Харків, 1993.
- ❖ Зайцев Б.П., Скирда В.В. та ін. Історія рідного краю. У 2 частинах. - Харків, 2001.
- ❖ Історія українського козацтва.- Т.1.- К., 2006.
- ❖ Маслійчук В. Провінція на перехресті культур: Дослідження з історії Слобідської України 17 – 19 ст. - Харків, 2007.
- ❖ Потрашков С.В. Харьковские полки: Три века истории.- Харьков, 1998.
- ❖ Срезневский И.И. Историческое обозрение гражданского устройства Слободской Украины со времени ее заселения до преобразования в Харьковскую губернию. - Харьков, 1883.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2

Заснування міста Харкова

1. Теорії про походження міста Харкова та його назви.
2. Харківська фортеця.
3. Розширення міста у XVIII ст.
4. Еволюція герба міста Харкова і міст Харківського намісництва.

Перше питання передбачає розгляд поняття «місто», його загальної характеристики. Коли ж було засновано місто Харків? З якого часу слід вважати його за місто, а не городище чи поселення? Теоретичні підвалини цього аспекту обґрунтовує наука *урбаністика*. Отже дата відліку існування міста визначається такими умовами :

Важливо визначити перші згадки про Харків у літературі, оскільки джерела подають різні дати заснування міста:

- Найдавнішу письмову згадку про жителів міста подано в "Описание городов и знатных местечек в провинциях Слободской губернии" подано за 1630 р. (документ XVIII ст.)
- У ще одному документі XVIII ст. "Топографических описаниях Харьковского наместничества" підкреслено, що Харків побудовано за часів правління московського царя Олексія Михайловича в 1653 р.
- Інші джерела заснування міста Харкова називають 1654 р.

Проблемне питання, яке потребує підготовки, є етнічна приналежність міста Харкова, яку так люблять обігрувати сучасні політики. Тому важливо в'яснити, хто ж був засновником міста Харкова.

*Найавторитетніший дослідник минулого Харкова Д.І.Багалій писав :
"Але у складі населення Харків був, можна сказати, чисто українським містом, бо одразу з'явилися чимала купа українців – 587 чоловік козаків, а з жінками та дітьми се вийде , мабуть, 2000 чол. Вони з'єдналися в козацьке товариство, поділене на сотні й десятки, з отаманом, сотниками і десятниками на чолі. Мені пощастило розшукати в архіві список сих харківців – з нього видно, що се були українці – Тимошенки, Іваненки, Борщенко, Гордієнко, Кушнір, Котляр, Овчаренко, Жученко, Тетеря, Журавель, Стріха та інші (...) ". У 1686 р. москвичів було 571 , а українців 1937.*

Звертаючись до роботи Д.І.Багалія необхідно зазначити, що історик визначив добровільних характер українського переселення на терени сучасного Харкова, тоді як московські служилі люди прибували сюди за велінням влади.

"Українці самі поселилися на вічне життя у Харкові, а великоросійських служивих людей, часами посилав російський уряд, не по їх волі і без їхнього бажання, не для заселення міста, а для його охорони. Отже, справжніми постійними поселенцями Харкова були українці, котрі збудували собі будинки, охазяйнувалися, зорали землю, зайнялися ремеслом, промислами й торгівлею".

Різними є версії і щодо дати заснування міста. Кожен автор своєї теорії спирався на низку, на його погляд, переконливих аргументів. Тому й розбіжності в цій проблемі, можна сказати, набирають 10 років – з 1646 до 1656 р.

Харківські археологи розкопали в центрі міста залишки фортеці, спорудження якої датовано XIII – XIV ст., а це, у свою чергу, віддаляє вік міста на кілька століть. **Б.А. Шрамко і В.В.Скирда** у своїй книзі **"Рождение Харькова"** (Х, 2004) також виводять існування міста від легендарного поселення часів Київської Русі.

Досить проблемною є і визначення походження назви міста Харкова. При цьому слід виділити легенди й наукові гіпотези вчених. **І.Ю.Саратов** у своїй монографії **"Харкове, звідки ім'я твоє?"** наводить більше десятка гіпотез походження назви міста. На жаль, жодна з них не має достатньої кількості документів для підтвердження чи спростування.

Таким чином, місто Харків було засновано на височині, де зливаються річки Лопань і Харків. Переселенці із Задніпров'я побудували тут свої житла й обнесли їх частоколом – острогом. Відповідно до одного з перших документів про місто «Именному списку жителей г. Харькова 1655 года»

поселення мало 587 дорослих мешканців – чоловіків, які в майбутньому склали основу Харківського козацького полку.

При розгляді другого питання практичного заняття необхідно виділити проблеми:

 Перші будівлі міста;

 Перші вулиці і майдани.

Перш за все необхідно визначити географічні особливості розташування міста та його статус на момент виникнення.

28 березня 1656 р. за наказом московського царя Олексія Михайловича Харків відокремився від Чугуївського воєводства у самостійне воєводство. Того ж року під керівництвом воєводи Воїна Селіфонтова почалося будівництво фортеці, яка входила в систему укріплень, передбачених для захисту південних московських земель від кримських татар.

Харківська фортеця, будівництво якої завершилося в 1659 р., була розташована в межах сучасних майданів Конституції, Соборності, Палацу праці, вулиці Клочківської й мала довжину стін понад 1 км.

? Визначити, які і чому саме такі споруди були розміщені на території Харківської фортеці?

Важливо наголосити на проблемі розширення фортеці й пояснити, чим це було зумовлено. З початку свого існування невеличка територія Харківської фортеці не могла задовольнити потреби переселенців, тому частина населення змушена була оселитися за її межами, у слободах. З часом поселення навколо фортеці – **слободи і подоли** розширювалися. Про проживання козаків і служивих людей поза стінами Харківської фортеці в другій половині XVIII ст. яскраво свідчить виникнення церков за її межами.

Уже в другій половині XVII ст. у Харкові з'явилися перші вулиці. Більшість їх, по суті, були дорогами, що вели в різні міста Московської держави. Такі дороги, немов сонячні промені, розходилися від фортеці в різні боки, а між ними був незабудований простір, так звані, **левади**.

Серед перших вулиць міста:

 Сумська;

 Московська,

 Полтавський шлях

 Зміївська.

Необхідно пояснити походження їх назв.

Поселення, що з'явилося навколо Харківської фортеці в кінці XVII ст., називали **“підгородними слободами”**. Першою виникла *Залопанська слобода*. Вона розташовувалася на правому березі річки Лопань і знаходилася під захистом Харківської фортеці. Пізніше з'явилися Журавлівка, Панасівка, Гончарівка та інші.

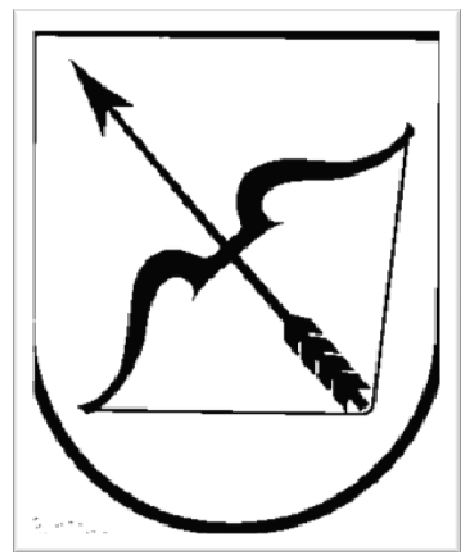
На території окремих слобод у XVII ст. виникали вулиці, на яких селилися ремісники одного фаху. Звідси з'явилися назви таких вулиць, як: ***Кузнечна, Чоботарська, Римарська, Гончарівська, Коцарська та інші***. На ***Коцарській вулиці*** жили ремісники, які виготовляли килими з довгою ворсою – *коци*, звідси пішла назва вулиці. ***Римарська вулиця*** була облюблена ремісниками, які займалися вичинкою шкіри й виготовленням шкіряних виробів. Їх називали в народі лимарями або римарями. Саме цим і пояснюється назва вулиці.

Одним з перших у Харкові в другій половині XVII ст. з'явився майдан, який сьогодні називається ***майданом Соборності***. У 1660-1662 рр. тут було побудовано острог, що примикав до фортеці. Острожна стіна “розпочиналася біля ”наугольної” Протопопівської башти, де тепер ***”Палац праці”***, проходила вниз до сучасної ***Кооперативної вулиці***, а звідти, повернувши на захід, доходила до річки Лопань. Центр острогу за деякий час перетворився на великий майдан, який називали народним або торговим, тут був розташований головний міський ринок.

У другій половині XVII ст. виник ***Миколаївський майдан (сучасний майдан Конституції)***. Своєю назвою він завдячує Миколаївській церкві, яка знаходилася на його території.

При розгляді третього питання практичного заняття необхідно визначити поняття «герб», «геральдика».

Вивчення гербів, серед них і міських, займається спеціальний розділ історичної науки – ***геральдика***, або ***гербознавство***, що включає в себе вивчення правил складання гербів та їх тлумачення. Герб – це офіційна емблема, в якій у символічних образах знайшли відбиття

основні й найхарактерніші риси міста, тож не випадково герб називають “художнім паспортом” міста.

Перший герб Слобожанщини виник у XVII-XVIII ст., як герб Слобідських полків – на золотому полі чорний лук навскіс із напнутою стрілою, який був символом збройного захисту і був типовим для козаків і міської символіки Правобережжя.

Авторитетний дослідник історії харківських гербів **І.Ю.Саратов** у своїй монографії **“Історія харківських гербів”** (Харків, 2000) зібрав майже всі матеріали, що розкривають еволюцію герба Харкова.

У 70-80 роках XVIII ст. в Російській імперії особливого поширення набув процес складання гербів для міст. Розвиток міської геральдики відбувся під наглядом і за особливою участю видатного історика князя **М.М. Щербатова**, відомого як автора знаменитого гербовника, в якому було вміщено 35 малюнків і описів полкових гербів. Серед них були представлені герби – Ізюмського, Охтирського, Сумського, Харківського полків. Російський Сенат доручив складання гербів для міст Харківського намісництва геральдмейстеру **О.О. Волкову**.

Після завершення роботи малюнки гербів Харківського намісництва з описами були подані до Сенату, який їх схвалив. **21 вересня 1781 р.** доповідь Сенату про герби міст Харківського намісництва було подано на розгляд Катерини II, яка резолюцією: *“Быть по сему”* затвердила **герб намісницького міста Харкова** й герби повітових міст: **Білопіль, Богодухова, Валок, Вовчанська, Золочева, Ізюма, Краснокутська, Лебедина, Миропіль, Недригайлів, Охтирки, Сум, Хотмизька та Чугуєва.**

20 січня 1782 р. малюнки гербів та указ сенату були надіслані до Харкова.

Важливо визначити, що означають символи герба Харкова:

- ріг достатку;
- кадуцей;
- жезл бога Меркурія;
- зелений геральдичний колір.

Потрібно зазначити, що і міста Харківського намісництва отримали свої герби. Указом від 21 вересня 1781 р. одночасно з гербом Харкова затверджувалися герби 14 повітових

міст Харківського намісництва. На них у верхній частині геральдичного щита зображувався герб центру, тобто Харкова, у нижній частині – емблема повітового міста. При складанні гербів повітових міст було враховано назву міста, особливості сільського господарства, заняття населення тощо. Наприклад, на гербі: *Недригайлова – сливи, Золочіва – груші, Краснокутська – черешні, Богодухова – тернове дерева з ягодами, Миропілля – гілки маслини, Білопілля – водяні млини, отмизька – плуг.* На гербах *Вовчанська, Лебедин, Ізюма, Сум* зображені відповідно: *вовк, лебідь, грона винограду, похідні сумки (торби).* Окрему групу складають герби Ізюму, Охтирки, Чугуєва. Особливість їх полягає у тому, що вони не мали у верхній частині щита зображення гербу центра Харківського намісництва. Названі міста до того, як вони стали повітовими, були полковими і мали свої емблеми.

Висновок: *Харків, заснований у 50-х роках XVII ст. українськими переселенцями, в своєму розвитку пройшов шлях від невеликого поселення до центру Харківського полку, в XIX ст. – центру губернії, у XX ст. – навіть на деякий час став столицею України. Точно не встановлені дата і походження назви міста, а легенди про його походження додають йому ореолу загаковості. Єдине твердження, що немає сумніву, – це українське походження міста, яке кілька століть вихолощували під єдині стандарти Російської і Радянської імперій.*

Рекомендована література до теми:

- ❖ Альбовский Е. Харьковские казаки. Вторая половина XVII в. I-я книга I-го тома.- Харьков, 2005.
- ❖ Багалій Д.І. Історія Слобідської України.- Харків, 1993.
- ❖ Герби міст України.-К., 2001.
- ❖ Зайцев Б.П., Скирда В.В. та ін. Історія радного краю: У 2 част. - Харків, 2001.
- ❖ Лейбфрейд А.Ю., Полякова Ю.Ю. Харьков. От крепости до столицы: заметки о старом городе.- Харьков, 1998.
- ❖ Маслійчук В.Л. Провінція на перехресті культур: Дослідження з історії Слобідської України.-Харків, 2007.
- ❖ Саратов І.Ю. Історія Харківських гербів. - Харків, 2000.
- ❖ Саратов І.Ю. Харкове, звідки ім'я твоє? - Харків, 2005.

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ З КУРСУ «КРАЄЗНАВСТВО»

Авангардизм — умовна назва кількох антиреалістичних течій у мистецтві ХХ ст. Прагнення докорінного оновлення мистецтва, розриву з існуючими традиціями.

Автономія (грецькою «сам» і «закон») — самоврядування певної частини держави (населення), що здійснюється в межах, передбачених загальнодержавними законами.

Автохтони — споконвічні, корінні мешканці даної місцевості чи держави.

Археологічна культура — група споріднених пам'яток (поселення, поховання, оборонні споруди та ін.), які належать до однієї історичної епохи, займають певну територію, характеризують життя окремого етносу або етнічної спільності людей.

Білгородська захисна лінія — оборонна лінія для захисту південних кордонів Російської держави від кримських і ногайських татар наприкінці XVI-XVII ст. Будувалася протягом 1635-1658 рр. Проходила по території сучасних Сумської, Білгородської, Воронізької, Липецької і Тамбовської областей. Починалася в Охтирці, йшла в напрямі Білгорода (звідси й назва) — Тамбова, перетинаючи Муравський шлях та Ізюмський шлях. Загальна довжина смуги укріплень 798 км зі сходу на захід. Було побудовано понад 20 міст-фортець: Усмань, Коротояк, Острогозьк, Новий Оскіл, Короча, Хотимизьк, Олешня та і ін. Деякі з них зберегли свій статус, але більшість після заселення Слобідської України поступово перетворилися на селища.

«Березіль» — український театр. Заснований Л.Курбасом у 1922 р. як мистецьке об'єднання «Березіль» навколо групи акторів колишнього «Молодого театру» (створений у 1918 р.). Назва походить від першого місяця весни. Працював у 1922-1926 рр. у Києві, 1926-1933 рр. — у Харкові. Завдання театру «формувати життєві принципи людей у суспільстві». Творчий процес перебував під впливом експресіонізму й конструктивізму. Ставилися п'єси світових і українських драматургів. Особливим успіхом користувалася п'єса М.Куліша «Народний Малахій, «Мина Мазайло». У театрі працювали А.Бучма, Л.Сердюк, Н.Ужвій. «Березіль» з його національною позицією зазнавав утисків. У 1933 р. Л.Курбаса арештовано, а театр переформовано й перейменовано у Харківський державний драматичний театр ім. Т.Г.Шевченка.

ВАПЛІТЕ — «Вільна академія пролетарської літератури». Архітектурна організація діяла в 1925-1928 рр. Стояла на засадах творення нової української літератури шляхом засвоєння найкращих здобутків західноєвропейської культури. Фактичний лідер — М.Хвильовий, який висунув лозунг: «Геть від Москви!» Члени ВАПЛІТЕ: М.Яловий, М.Йогансен, М.Бажан, А.Любченко, Ю.Яновський, Ю.Смолич, П.Тичина. Організація видавала часопис «ВАПЛІТЕ». Погляди М.Хвильового зумовили критику ВАПЛІТЕ з боку партійних і державних діячів УСРР. Внаслідок постійних нападів та переслідувань ВАПЛІТЕ була змушена «саморозпуститися».

Воєвода — представник царського уряду на місцях. У Слобідській Україні воєводи як правителі міста існували з початку заселення краю і впродовж XVIII ст. Офіційно головним обов'язком воєвод була військова оборона від нападів татар, догляд за фортецею і нагляд за російськими служилими людьми. Фактично, влада воєвод була значно ширшою: вони були представниками царизму в Україні і втручалися в політичне та адміністративне життя, що нерідко призводило до суперечок з козацькими полковниками. Найстаршими були білгородські воєводи: від них залежали й слобідські полковники, вони стверджували полковничі вибори у Слобожанщині, пропонували своїх кандидатів.

ГАРТ — «Спілка пролетарських письменників України». Заснована в 1923 р. з центром у Харкові і філіями в Києві, Одесі та ін. містах. Очолював В.Блакитний. Членами об'єднання були О.Довженко, В.Сосюра, П.Тичина, М.Йогансен, В.Поліщук та ін. Метою заснування було об'єднання українських пролетарських письменників та забезпечення

активної виховної ролі української літератури в суспільстві. В 1925 р. центральна спілка у Харкові розпалася, на основі односторонніх М.Хвильового було утворено ВАПЛІТЕ.

Геноцид (від грец. *genos* – «рід», «плем'я» і латин. *caedo* – «убивати») – знищення окремих груп населення за расовими, національними, етнічними або релігійними мотивами, а також штучне створення життєвих умов, не сумісних із життям.

Городища – укріплені поселення по берегах річок, часто при впадінні однієї в іншу, обнесені земляними валами і обкопані ровами.

Громадянська війна – найгостріша форма політичної боротьби, що являє собою збройну сутичку між класами й соціальними групами, націями тощо задля досягнення певної політичної мети.

Дике поле – територія між Доном, верхньою Окою і лівими притоками Десни й Дніпра. Найчастіше під цією назвою розуміли незаселену територію частини Лівобережної, Слобідської та Південної України, яку в різні часи спустошували кочові племена. Донецьке городище – місто Донець – форпост південно-східних окраїн Київської Русі. Згадується в Іпатіївському літописі під 1185 р. у зв'язку із повідомленням про втечу новгород-сіверського князя Ігоря Святославовича з половецького полону.

Димка (мальованка) – спідниця з саморобного полотна з вибілчастим малюнком. Побутувала в центральних і західних областях України.

Дробицька трагедія – масові розстріли гітлерівцями єврейського населення Харкова, які тривали з 26 грудня 1941 р. по 7 січня 1942 р. За різними даними в Дробицькому яру було знищено від 10 до 16 тис. осіб. У 1955 р. місце поховання було впорядковане, з кінця 1988 р. утворений комітет «Дробицький яр», а в 2002 р. відкрито меморіал.

Дукач (личман) – прикраса у вигляді великої медалеподібної монети з металевим бантом, прикрашеним камінцями. Займав центральне композиційне місце у всьому комплексі нагрудних прикрас. Дукачі у XIX – на початку XX ст. називали дуже різні за матеріальною та художньою цінністю жіночі прикраси – від грубого, але старанно виготовленого ювелірного виробу до фабричної штампованої бляшки.

Жупан – давній тип слов'янського верхнього одягу. У XVII–XVIII ст. був частиною святкового чоловічого або жіночого костюма заможної козацької старшини, шляхти та міщан, а пізніше набув поширення у селянському побуті. Наявність жупана була ознакою заможності. Шили його з дорогих тканин – штофу, парчі або з тонкого фабричного сукна, частіше синього або зеленого кольору. Жупан був досить довгий, приталений, із призбираною спинкою і полами, що ледве сходилися, з відкладним або стоячим коміром, манжетами і кишенями, на полотняній підкладці. Поли, відлоги, манжети та кишені обшивалися кольоровою тканиною, прикрашалися тасьмою, шнурами, гарусом; уздовж пілок у два ряди і на кишенях пришивалися гудзики.

Екстрат про Слобідські полки («Экстрат о Слободских полках») – складений 1734 р. на вимогу Державного кабінету і Сенату Російської імперії на підставі матеріалів Розрядного архіву. Це збірка перших документальних відомостей про заселення Слобожанщини.

Етногенез – сукупність історичних, соціально-культурних явищ, і процесів, які спричинили виникнення етносу.

Етнографія – (від гр. *етнос* – народ і *графо* – пишу) – це наука, яка вивчає (описує) етногенез, культуру і побут народів сіту, їх національний характер, розселення та культурно-побутові взаємозв'язки.

Етнологія – (від *етнос* – народ, *логос* – наука, вчення) теоретична наука, яка вирішує загальні суспільно-філософські народознавчі проблеми. Дослівно – «наука про народ».

Етнос – стійке об'єднання людей, що історично склалося на певній території на ґрунті спільного походження. Характеризується єдиною мовою, культурою, побутом, психікою та свідомістю. Вживається у значенні «народ».

Етнографічне районування – це поділ території на локальні культурно-побутові групи населення, які мають спільні риси мовного, звичаєвого, господарського характеру, зумовлені природним середовищем та історичним розвитком кожної групи, а також етнокультурними взаємозв'язками з сусідніми народами.

Етнографічне розташування – це умовний поділ території на локальні культурно-побутові групи, населення яких має спільні риси мовного, звичайного, господарського характеру, зумовлені природним середовищем та історичним розвитком кожної групи, а також етнокультурними взаємозв'язками із сусідніми народами. Сьогодні прийнято виділяти в Україні 6 історико-етнографічних земель - Полісся, Карпати, Поділля, Середня Наддніпрянина, Південь та Слобожанщина

Ізюмський шлях – одне з розгалужень Муравського шляху. Починався у верхів'ях річці Орелі, перетинав Ізюмський брід (звідси назва) на Сіверському Дінці, далі йшов уздовж правого берега Осколу і в межиріччі верхів'їв Псла, Ворскли, Сіверського Дінця й Осколу знову виходив на Муравський шлях.

Історико-етнографічний регіон – етнотериторіальне утворення в рамках всього етносу, який за своєю історичною долею та етнічним обличчям його населення є самобутнім, що зафіксовано в історичних документах і відтворено в крайовій символіці та людській пам'яті. Територія, що вирізняється комплексом етнокультурних прикмет (народна архітектура, одяг, господарство), й сформувалася внаслідок ландшафтно-кліматичних та історичних особливостей.

Іменний список мешканців м. Харкова (1655 р.) – перелік прізвищ населення чоловічої статі Харківської фортеці (всього 587 чол.). Документ зберігається в Центральному державному архіві древніх актів у Москві.

Кальміуський шлях (Кальміуська сакма) – одне з розгалужень Муравського шляху, яким користувалися кримські й ногайські татари для розбійних нападів на Слобідську Україну та Російську державу в XVI - на початку XVIII ст.

Керей (сіряк, затула, кобеняк, бурка, свита з кобеняком) – плащоподібний одяг однотипного крою, що побутовував на всій території України у XIX ст. Шився з одного або двох перегнутих на плечах полотнищ саморобного сукна гіршого гатунку (рядовини) чорного або сірого кольору. По боках вставлялися великі клини, до невеликого коміра пришивався прикрашений вишивкою капюшон. Застібок керей не мала, а підперезувалася поясом. Носили її поверх усіх видів верхнього одягу в негоду.

Керсетка – безрукавка з фабричної тканини, яка мала багато місцевих варіантів довжини, пропорцій, декорування. Побутувала здебільшого на Київщині, Чернігівщині, Полтавщині, Слобожанщині частково на Півдні України.

Класицизм (латин. *classicus* – «взірцевий») – один з основних напрямків у європейській літературі й мистецтві XVII-XVIII ст., зразком для якого було класичне (давньогрецьке й давньоримське) мистецтво.

Кожух – зимовий одяг з овечих шкір хутром усередину. В різних місцевостях України мав особливості крою, пропорцій, кольору, оздоблення. Колір кожуха переважно білий, рідше червоний з відтінками або чорний. Вичинка білої овчини була складнішою, і виробництво кожухів із неї занепало раніше, проте вироби з червоних дублених шкір і досьогодні користуються попитом. Кожухи прикрашали вишивкою, аплікацією з кольорової шкіри, нашивками з яскравих плетених шнурів, китичками з різнокольорових вовняних ниток та ін.

Крайки (оправки, попружки) – досить вузькі пояси, за допомогою яких утримувався стегновий незшитий, а пізніше зшитий одяг. Ширина їх дорівнювала 3-15 см, довжина - до 3 м.

Кургани – досить звичні для дописемної історії пам'ятки, місця поховання досить високі могильні насипи, як називали їх українці «могили». Розташовані вони як окремо так і групами, іноді – навіть по кілька десятків.

Мандрівні дяки – вихованці різних шкіл у Слобідській Україні XVII-XVIII ст., які під час канікул розходились по містах і селах у пошуках джерел існування. Вони навчали грамоті, співали духовні й світські пісні, складали вірші. В останній чверті XVIII ст. у зв'язку із посиленням кріпацтва мандрування дяків було заборонено.

Ментальність – це національний тип світовідчуття, який ґрунтується а етнічних образах та символах, що зумовлюють стереотипи поведінки, оцінку певних подій чи осіб, ставлення до навколишньої дійсності. Іншими словами ментальність – це «дух народу», його критерій, що різнить з інших народів землі.

Модернізм – загальна назва напрямів і течій у літературі та мистецтві XX ст., які заперечували реалістичні традиції, цінності старих епох.

Монументальне дерев'яне будівництво Слобожанщини – найбільш поширена форма будівництва у XVII-XVIII ст. Характеризується багатством типів споруд, великою різноманітністю форм і високим рівнем техніки будування. Виділяють кілька слобожанських архітектурних шкіл з окресленою територією розповсюдження та улюбленими формами. Прізвища майстрів, як правило, невідомі. Крім широкої різноманітності конструктивних особливостей майстри володіли ілюзійно-живописними методами архітектурного стилю, широко використовуючи при цьому властивості освітлення.

Монументальний живопис Слобожанщини XVII-XVIII ст. – характеризується високо розвинутим декораційним чуттям, є спроби введення мотивів побуту (здебільшого одягу) в ікону, тобто «націоналізація» живопису. У XVIII ст. він поступово відходить від монументально-статичних, декоративно-площинних форм, натомість з'являються певний рух, вибагливість компоновки.

Муравський шлях – один з головних шляхів XVI-XVII ст., яким кримські й ногайські татари користувалися для нападів на Лівобережну і Слобідську Україну та Росію. Починався з Перекопу, в напрямі на північ перетинав південноукраїнські степи, територію Харківського полку, потім з'єднувався з Ізюмським шляхом, Кальміуським шляхом і йшов до Тули.

Намисто – найпоширеніша складова жіночих нагрудних прикрас на всій території України. Було різним як за матеріалом, кольором, формою, так і за способами носіння. Найбільше цінилося з дорогих природних матеріалів – коралів, бурштину, перлів, гранатів, скла, смальти

Недільні школи – безплатні загальноосвітні або професійно-технічні школи в Україні у 50-х роках XIX – на початку XX ст. для дітей та дорослих, які з різних причин не могли відвідувати загальні школи. Перша навчальна школа була відкрита в Києві 11 жовтня 1859 р. Навчання велося українською мовою. Викладали в них представники української інтелігенції, студенти, вчителі: В.Антонович, М.Драгоманов, П.Чубинський та ін.

Обряд – узвичаєне, обов'язкове символічне дійство, приурочене до відзначення найбільш важливих подій у житті людського колективу, родини чи навіть окремої особи.

Очіпок (очепок, чепець, чіпек, каптур, капор, чепак, керпа) – обов'язковий головний убір заміжніх жінок.

Очкур – вузький шкіряний або з рослинних волокон пояс, який втягувався в обшивку (очкурню) широких штанив. Побутував на Подніпров'ї.

Плахта – частково зшитий розпашний святковий одяг, невід'ємна частина центральноукраїнського жіночого національного костюма. П. виконувалася із двох полотнищ (гривок) барвистої клітчастої вовняної саморобної тканини. Ці полотнища зшивали приблизно наполовину або на дві третини. Зшита частина охоплювала фігуру ззаду,

а незшиті крила (криси) вільно звисали по боках. Іноді передні кінці П. підтикали під пояс. Заможні жінки надягали дорогі нарядні плахти, а спереду пов'язували візерунчасту вовняну або парчову запаску.

Плем'я – сукупність певної кількості родів, пов'язаних між собою спільним походженням та віруваннями, однаковими звичаями та обрядами.

Постоли (моршні, ходаки) — взуття, що зберігалося на Україні до початку ХХ ст. Це дуже давній тип шкіряного стягнутого взуття. Робили постоли з одного шматка товстої, але по можливості м'якої коров'ячої або свинячої сиром'ятної шкіри.

Реалізм – одна з основних властивостей мистецтва й літератури, яка полягає в прагненні правдивого об'єктивного відображення й відтворення дійсності у формах, що їй відповідають. У вужчому розумінні – течія в мистецтві, що протистояла модернізму та авангардизму.

«Розстріляне відродження» – поняття, яким позначається знищення провідних діячів української культури 1920-1930-х рр. Загалом було знищено близько 500 діячів.

Русифікація – насильницьке запровадження російської мови, культури тощо.

Сап'янці (чорнобривці) — святкові жіночі чоботи з особливої шкіри – сап'яну (червоного, зеленого, жовтого кольорів), із трохи задерними носами, невисокими халявками і вищими, ніж у чоловічих чоботях, підборами, які були виразно оформлені орнаментом, тому їх носили головним чином дуже заможні жінки. У бідноти ж коли й були які чоботи, то нерідко одна пара на всю родину, яку вдягали найчастіше тільки на свята.

Свита — приталений верхній одяг із домотканого сукна, різновиди якого набули значного розвитку в центральних районах України у ХІХ ст.

Сіверяни – носії роменської археологічної культури. Проживали в басейні річок Десна, Псел, Сула, Ворскла, Сіверський Донець, якому за свідченнями іноземних джерел ХVІ ст. і дали назву. Сіверяни склали великий і могутній племінний союз, один з 12 слов'янських племінних союзів, які і створили Київську Русь, були серед семи союзників - поляни, древляни, дуліби, уличі, білі хорвати, сіверяни, що склали основу української народності.

Сірко Іван Дмитрович (орієнт. 1605-1680) – видатний політичний діяч і козацький полководець. Народився в козацькій слободі Мерефі. Брав участь у визвольній війні українського народу в середині ХVІІ ст. Вісім разів (з 1663 р.) обирався кошовим отаманом Запорозької Січі. Здійснив не менш як 100 походів проти Туреччини й Кримського ханства. 1668 р., коли був полковником у Змієві, очолив повстання проти Москви на захист козацьких прав. Після нетривалих воєнних дій на Слобожанщині рушив на з'єднання з П.Дорошенком. Після цього повернувся на Січ. У 1672 року був засланий до Сибіру. 1673 р. знову повернувся на Січ. Похований поблизу с. Капулівка Дніпропетровської області на так званій Сторожовій Могилі. Образ кошового І.Сірка став центральним у картині І.Ю.Рєпіна "Запорозькі пишуть листа турецькому султанові".

Слобода – походить від слова "свобода" чи "слобода". Місце поселення вільних переселенців, які воювали і залюднювали територію Дикого поля.

Слобідська Україна – історико-географічна область північно-східної частини України. Займала територію Харківської, Сумської, північ Донецької і Луганської областей, а також південно-східної частини Воронізької, півдня Курської та більшість Білгородської областей Російської Федерації.

Слобідські козаки – козацьке населення Слобідської України. Одні з перших козацьких слобід були засновані в 1638 р. козаками - учасниками повстання під керівництвом Я. Остріяниці. Особливо посилювався потік переселенців з України в другій половині ХVІІ ст. Вони відіграли значну роль у боротьбі проти турецько-татарської агресії

(середина XVII - середина XVIII ст.), шведських загарбників (1708-1709). Козаки неодноразово повставали проти соціального й національного гноблення. Внаслідок розвитку землеробства, скотарства, ремесла, торгівлі засновані в XVII ст. військові опорні пункти перетворилися у XVIII ст. на торгово-ремісничі центри. Після реформи Є.О.Щербиніна козаків і підпомічників було позбавлено козацьких привілеїв і перетворено на військових обивателів, а козацьку старшину зрівняно з російським дворянством.

Слобідські козацькі полки – військові й адміністративні одиниці в Слобідській Україні: Ізюмський, Острогозький, Охтирський, Сумський, Харківський. До XVIII ст. вони були підпорядковані спочатку Розрядному, а з 1688 р. - Посольському приказам, а також певною мірою підлягали воєводам, що знаходилися в слобідських полкових містах. З 1708 р. підпорядковувалися азовському генерал-губернатору, з 1718 р. - київському і воронізькому, з 1726р. - Військовій колегії. В 1765 р. були реорганізовані в регулярні - гусарський та уланський полки.

Сотник – особа, яка очолювала адміністративно-територіальну та військову одиницю - сотню, а іноді невеликий загін з 2-3 сотень. З XVIII ст. Сотника здебільшого призначала місцева царська адміністрація. Поступово ця посада, як і полковника, перетворилася на довічний і навіть спадковий привілей. Як символ своєї влади Сотник після призначення на посаду отримував сотенне знамено – хоругву, яка зберігалася в церкві, а під час походу перевозилася з сотнею. Після ліквідації автономного устрою в Слобідській Україні цю посаду було ліквідовано.

Слобідсько-Українська губернія – адміністративна одиниця, утворена згідно з маніфестом Катерини II від 28 липня 1765 р. на території ліквідованих п'яти Слобідських полків із центром в м. Харкові. Поділялася на провінції з центрами в Охтирці, Ізюмі, Острозьку Сумах. Існувала до 29 вересня 1780 р.

Суцільна колективізація – політика насильницького перетворення сільського господарства наприкінці 1920—1930-х рр. на основі «розкуркулювання» й суцільного насадження колективних форм господарства (колгосп) з усуспільненням значної частини селянської власності.

Покровський собор у Харкові – найдавніша кам'яна споруда міста, зведена невідомим архітектором 1689 р. До 1726 р. була приходською церквою Харківської фортеці, до 1799 р. - колегіумським храмом, з 1799 р. - кафедральним собором. Це видатна пам'ятка архітектури XVII ст., в якій втілені художні ідеали українського народу і традиційні форми народної культової архітектури. Верхній холодний храм три банної споруди обведений галереєю і об'єднується "гульбищем" з шатровою дзвіницею. У цьому ансамблі все спрямоване догори: і гранчасті об'єми, які виростають один з одного, і вузькі вікна. Більш суворі форми дзвіниці собору асоціюються з фортечною вежею.

Полк – військова адміністративно-територіальна одиниця. До Слобідського козацького війська входило 5 полків. Чисельний склад кожного з них мінявся так само, як і кількість сотень у полках.

Описи топографічні Харківського намісництва кінця XVIII ст. – оригінальні рукописні й друковані пам'ятки, в яких подано характеристику території Слобідської України, її адміністративно-політичного устрою, наведено кількісний склад і соціально-етнічна структура населення, описані його побут і культура наприкінці XVIII ст.

Українізація (складова коренізації) – політика більшовицького керівництва в 1920-х рр., спрямована на збільшення представництва українців в органах влади, культури, освіти, державних установ; розширення сфери застосування української мови в суспільстві; пробудження інтересу до національної української культури. Основна мета українізації – утвердження радянської влади в Україні, створення для неї національного підґрунтя.

Українська захисна лінія – система укріплень, збудованих у 1731-1733 рр. в Україні для оборони південних кордонів Російської держави від турецько-татарської агресії. Починалася від Дніпра і проходила по річках Орелі й Берестовій, далі йшла по р. Берці до її впадіння у р. Сіверський Донець. Довжина лінії становила понад 285 км. Через кожні 15-25 км було споруджено земляні фортеці. Більша частина укріплень (12 з 16) була розташована на території нинішньої Харківщини. Їх залишки зараз є пам'ятками історії зразками фортифікаційних споруд XVIII ст. (наприклад Тамбовська фортеця): фрагменти валу можна побачити на території міста Первомайського.

Українська революція (1917 – 1921 рр.) – складова загальноросійської революції, що почалася в лютому 1917 р., спрямована на повалення імперського панування й здобуття національного визволення. Мала демократичний, національно-визвольний характер. Приводом до революції стало повалення самодержавства в Росії (2 березня 1917 р.). У результаті революції виникла Українська Народна Республіка.

«Топографическое описание Харьковскаго наместничества» – один з описів намісництв, які були складені у зв'язку із запровадженням в Російській імперії губернської реформи 1775 р. для вивчення господарських і фінансових ресурсів країни. Один з варіантів опису Харківського намісництва був складений директором Харківського училища І.А.Переверзевим, виданий 1788 р. в Москві й перевиданий Д.І.Багалієм у 1888 р. Докладно змальовує географічне положення намісництва, дає характеристику землеробства, ремесла, торгівлі, відомості про культуру і побут народу, характеристику повітових міст і сіл.

Фортеці Української лінії – склали українську захисну лінію, яка починалася фортецею на Сіверському Дінці при гирлі річки Сухой Берічки і називалася спочатку Донецькою (згодом, у 1738 р., фортеці лінії набули нових назв і Донецька почала називатися фортецею св. Петра). За нею йшли такі фортеці (первісні назви подаються в дужках): Тамбовська (Бузова) при Бузовому плесі; Св. Михайла (Кисіль) при р. Кисіль; Слобідська (Лузова) при р. Лузівій; Св. Олексія (Берецька) у верхів'ї р. Береки; Єфремовська (Троїцька) при трійчастих байраках; Св. Парасковії; Орловська Щев'ята); Св. Іоанна; Белевська (Десята); Св. Федора (Крутяцька) на р. Орелі; Козловська; Василівська (Рясківська); Василівська (Маячківська); Лівенська; Борисоглібська, яка розміщувалися одна від одної на відстані 20-30 верст. Більшість з них складалася з бастіонних чотирикутників, які поза лінією були обнесені палісадом, що пролягав по рову. Фортечні слободи обводилися невеликим земляним валом або надобвами. Редути поза лінією також обносили палісадом. В середині кожної фортеці містилися казарми, пороховий льох, продуктовий магазин, цейхгауз і криниця. Українська лінія мала на озброєнні 180 гармат, 30 мортир і гаубиць.

Харківське історико-філологічне товариство – наукове товариство при університеті. Займалося дослідженням питань історії, археології та етнографії Слобідської та Лівобережної України, українською філологією, охороною пам'яток культури, вело науково-просвітницьку роботу. Видавало «Сборник» (т. 1-21; 1886-1914), «Труди» (т. 1-7; 1893-1902) та «Вестник» (т. 1-5; 1911-14), у ньому працювали Д.І.Багалій, М.С.Дринов, М.Ф.Сумцов, О.О.Потебня, В.І.Савва та ін.

Харківське воєводство – орган державного управління Російської імперії на Харківщині. Створене за наказом царя Олексія Михайловича 1656 року. Першим харківським воєводою став Воїнь Селіфонтов. Головним обов'язком воєвод було ведення військових справ (оборона від татар, догляд за фортецею та служилими людьми), але їх влада виходила далеко за межі цих функцій. Воно існувало до початку XVIII ст.

Харківське генерал-губернаторство – адміністративно-територіальна одиниця, створена 1775 р. і об'єднувала Слобідсько-Українську та Воронізьку губернії, губернатори яких були підпорядковані харківському генерал-губернатору.

Хозарський каганат – держава, що виникла в середині VII ст. у степах між Каспійським і Азовським морями, внаслідок розпаду Західно-Тюрського каганату. Північні кордони її доходили до верхів'я Сіверського Дінця і Псла. Основним заняттям хозар було кочове скотарство. Із VIII ст. у залежність від хозарського каганату потрапили деякі слов'янські племена, серед них і сіверяни. У 964 - 965 рр. був розгромлений у результаті походу князя Святослава Ігоревича на Волгу. Перестав існувати з кін. X ст.

Черевики – жіночі шкіряні туфлі на невисокому підборі. Могли бути відкритими або з халявкою, що мала шнуровку чи гудзики. Прикрашалися багатим орнаментом, виконаним різноманітною технікою.

Чоботи — зшиті шкіряне взуття, яке було відоме на території України ще за давньокиївської доби. Проте у селянський побут вони ввійшли набагато пізніше – лише наприкінці XVIII ст., та й то здебільшого серед заможного населення.

Шаровари — термін перського походження. Старовинні широкі шаровари складали обов'язкову частину одягу запорізького козацтва. Широкий крій штанів у Східній та Центральній Україні зберігся до кінця XIX ст., поки на зміну їм не прийшли брюки міського крою.

Шушун (шушпан, халат, бурнус) — старовинний верхній одяг з покупних тканин, розширений донизу, вільного халатоподібного крою. Наприкінці XIX ст. молоді та похилого віку заміжні селянки центральних областей України одягали його на свята, до церкви, використовувався він і як обрядовий. Шили шушун. із вибіячастого або однотонного ситцю, тонкої вовняної чи шовкової тканини. Об'ємності йому надавала велика кількість дрібних складок по спинці або вздовж талії. Звичайно він мав великий призбираний виложистий комір і манжети.

Юпка (куртка, кохта) – нагрудний одяг з рукавами, відомий у різних регіонах України. Найчастіше виконувався з фабричних тканин і повторював форму та крій місцевих безрукавок. Цю ж назву мав і різновид верхнього одягу.

ХРОНОЛОГІЧНИЙ ДОВІДНИК

400-300 тис. до н.е. – Доба раннього палеоліту представлена на Харківщині.

V - III тис. до н.е. – Доба неоліту на Харківщині.

II - поч. I тис. до н.е. – Доба енеоліту на Харківщині .

VIII - сер. VII ст. до н.е. – Заселення більшої частини території Харківщини кочовими племенами кіммерійців.

др. пол. VII ст. до н.е. – Південна частина Харківщини входить до складу Скіфського царства (понад 25 городищ) .

III - II ст. до н.е. – Південна частина Харківщини зайнята сарматськими племенами.

V - VII ст. н.е. – Процес розселення слов'ян в лісостеповій частині Харківщини (Зміївський, Харківський район).

VIII - X ст. – Виділення племен сіверців із ранньослов'янської роменської культури.

VIII - X ст. – Перебування частини сучасної Слобожанщини у складі Хозарського каганату.

884 – Входження частини Сіверської землі до складу Київської Русі.

60-ті рр. X ст. – Входження більшої частини сучасної території краю до складу Київської Русі.

1185 – Згадка про місто Донець в Іпатіївському літописі при описі походу новгород-сіверського князя Ігоря Святославовича проти половців.

XIII ст., кін. - 30 – поч 40-х рр. – Знищення монголо-татарами поселень на території басейну Сіверського Дінця. Незаселений край отримав назву «Дике поле».

XV - XVI ст. – Початок освоєння краю селянами-втікачами Московської держави.

кін. XVI ст. – Будівництво системи укріплень на Сіверському Дінці для захисту південних кордонів Московської держави від турецько-татарських нападів.

1599-1600 – Заснування міста Цареборисова.

1635-1658 – Спорудження Білгородської оборонної лінії.

1638, травень – Загін повсталих українських козаків і селян разом із сім'ями на чолі з Яковом Остряницею переселився на Слобожанщину .

1652 – Заснування Острогозького полку.

1655 – Перша письмова згадка про Харків в «Именном списке жителей г. Харькова 1655 года».

1655-1658 – Створення Охтирського полку .

1656 – Початок будівництва Харківської фортеці .

1658 – Створення Сумського полку .

кін. 50-х рр. XVII ст. – Створення Харківського полку .

1659 – Перші жалувані грамоти московського царя слобідським полкам.

1689 – Спорудження Покровського монастиря у Харкові.

1708 – Утворення Азовської та Київської губерній, до складу яких увійшла Слобідська Україна.

кін. 1708 -поч. 1709 – Вторгнення шведських військ на територію Слобідської України.

1670-1671 – Селянсько-козацьке повстання під проводом І.Дзиковського.

1678-1680 – Спорудження Ізюмської оборонної лінії.

1680 – Вторгнення татарської орди та розорення земель Харківського, Богодухівського, Валківського, Охтирського полків.

1685 – Створення Ізюмського полку.

1687, 25 липня (4 серпня) – Козацька рада на річці Коломак. Обрання гетьманом І.Мазепи. Прийняття Коломацьких статей.

1688 – Підпорядкування Слобідської України Посольському приказу Російської держави.

1691 – Пограбування та розорення Слобожанщини татарською ордою.

- 1709, січень** – Вторгнення армії Карла XII на територію Слобідської України.
- 1719** – Заснування перших в Україні Глушківської суконної та полотняної мануфактур.
- 1722-1794** – Роки життя Г.С.Сковороди.
- 1724** – Створення магістратів у містах Слобідської України.
- 1726 – Заснування Харківського колегіуму.**
- 1726** – Заснування воєводських канцелярій Слобідської України.
- 1731-1733** – Будівництво Української укріпленої лінії від Дніпра до Сіверського Дінця. Примусова висилка на лінію українських козаків, селян (30 тис. щорічно).
- 1732** – Перепис слобідських полків.
- 1732-37** – Діяльність «Комиссии учреждения слободских полков». Реформа управління.
- 1743** – Підпорядкування слобідської України Військовій комісії та Білгородському губернатору.
- 1753-1785** – Написання Г.С.Сковородою поетичної збірки «Сад божественных песней».
- 1763, 11 березня** – Створення «Комиссии о слободских полках».
- 1765, 28 липня** – Царський указ про ліквідацію полкового устрою на Слобожанщині і утворення з козацьких 5 гусарських полків. Утворення Слобідсько-Української губернії.
- 1765** – Відкриття «додаткових класів» Харківського колегіуму.
- Створення регулярного Слобідського гусарського полку.
- 1780, 25 квітня** – Царський указ про утворення Харківського намісництва, яке складалося з 15 повітів.
- 1781, 21 вересня** – Затверджений герб Харківського намісництва.
- 1785, 1787, 1788** – Складання описів Харківського намісництва.
- 1796** – Царський указ про відновлення Слобідсько-Української губернії у складі 10 повітів.
- 1805, 17 січня** – Відкриття у Харкові університету.
- 1808** – Відкриття у Харкові найстарішої в Україні астрономічної обсерваторії.
- 1814** – Утворення у Харкові першої професійної театральної трупи.
- 1816** – Видання В.Г.Масловичем у Харкові першого літературного часопису «Харьковский демокрит».
- 1818** – Видання часопису «Украинский вестник», де друкувалися твори відомих просвітителів, вчених - В.Н.Каразіна, І.І.Срезневського та ін.
- 1819** – Видання П.Гулаком-Артемовським першої в Україні україномовної книги «Соломій і Хівря».
- 1833-1838** – Видання І.І.Срезневським 6-ти збірників літописів, дум, пісень – «Запорожская старина».
- 1835 – Утворення Харківської губернії.**
- 1835, 25 червня** – Утворення Харківського навчального округу.
- 1836** – Постановка у Харкові театальною трупю Млотковського оперети «Сватання на Гончарівці» Г.Ф.Квітки-Основ'яненка.
- 1843-1920** – Роки життя Х.Д.Алчевської - педагога, освітньої діячки.
- 1861** – Виникнення у Харкові громадської української організації - громади, яка об'єднала студентську молодь і мала культурологічне українське спрямування.
- 1862** – Відкриття у Харкові Х.Д.Алчевською безкоштовної вечірньої школи для дорослих.
- 1866** – Створення у Харкові Товариства взаємного кредиту, яке заспочаткувало кооперативний рух в Україні.
- 1874** – Створення у Харкові оперного театру.
- 1878** – Початок руху по залізниці Мерефа-Люботин-Суми-Ворожба.
- 1879, 9 лютого** – Убивство в Харкові народником Г.Гольденбергом харківського губернатора князя Д.Кропоткіна.
- 1879** – Створення в Харкові вперше в Україні математичного товариства.

1885, 15 вересня – Відкриття у Харкові Південноросійського технологічного інституту - першого вищого технічного закладу України.

1896, 1 грудня – В оперному театрі Харкова вперше в Україні продемонстровані хронікальні фільми.

1897, 5 грудня – На Харківському паровозобудівному заводі завершено будівництво першого в Україні паровоза.

1896-1902 – Уперше в Україні Харківський фотограф-художник А.Федецький удосконаленим кінотеатром зняв і продемонстрував фільм «Джигітування козаків», «Вид Харківського вокзалу в момент відходу потягу», «Народні гуляння на Кінному майдані».

1899 – Встановлення за ініціативою Х.Д.Алчевської на території її садиби мармурового бюсту Т.Шевченка (скульптор В.Беклемишев) - першого пам'ятника поету в Україні.

1900, 26 лютого – Проголошення у Харкові М.Міхновським на Шевченківському святі програми українського національно-визвольного руху.

1900, 1 травня – У Харкові проведена перша в Україні велика політична демонстрація робітників, в якій брали участь 10 тис. учасників. Розігнана військами.

1901-1902 – Масові селянські виступи в Харківській губернії.

1905, кін. квітня - поч. травня – Масові мітинги, майовки, страйки на заводах Харківської губернії під гаслами «Геть самодержавство!».

12-18 грудня – Збройне повстання робітників Харкова.

– Спорудження у Харкові пам'ятника В.Н.Каразіну (скульптор І.Андреолетті).

1909 – Зйомки у Харкові перших в Україні художніх короткометражних ігрових кінофільмів.

1913, 14 грудня – Перший приїзд до міста та публічний виступ В.Маяковського.

1915 – У Харкові створена губернська наукова архівна комісія.

1917, 8 березня – Створений перший губернський український орган влади - організаційний комітет для підготовки губернського з'їзду на чолі з Гнатом Хоткевичем.

11 серпня – У Харкові відбувався губернський з'їзд представників «Просвіти».

24-25 вересня – У Харкові проходив український з'їзд Слобожанщини, на якій утворено новий орган влади - Рада Слобідської України.

9-10 грудня – Встановлення влади більшовиків на території Харківської губернії.

1917-1934 (з перервами) – Харків - столиця УСРР.

1918, 8 квітня – Війська УНР ввійшли з боями до Харкова. Губернським комендантом став полковник Олександр Шаповал.

18 листопада – У місті встановлена влада Директорії.

1919, грудень – По всій території краю встановлена влада більшовиків і створено уряд на чолі з Г.Петровським.

1920 – Рейд військ Н.Махно територією Харківщини

– Створення державного історичного музею.

1922, квітень – У Харкові утворена Спілка селянських письменників «Плуг»(Д.Бедзик, Н.Забіла, П.Панч та ін.).

1923, 26 січня – У Харкові утворена Спілка пролетарських письменників України «Гарт» (О.Довженко, М.Йогансен, П.Тичина, М.Хвильовий та ін.).

1924 – Із Харкова почали діяти перші регулярні авіаперельоти - Харків-Полтава-Київ, Харків-Чигирин-Одеса.

1925, 28-31 травня – У Харкові відбулася I Всеукраїнська конференція краєзнавців.

1925-1929 – Будівництво у Харкові першого в Україні висотного будинку Державної промисловості.

1928 –З Харківського аеропорту уперше в Україні розпочала роботу перша міжнародна авіалінія - Харків-Баку-Ензелі (Іран).

1930, 6-15 листопада – У Харкові проходила міжнародна конференція пролетарських і революційних письменників, в якій взяли участь 120 делегатів із 22 країн, у тому числі Л.Арагон, А.Барбюс, А.Зегерс та ін.

1931, 1 жовтня – Вступив у дію і випустив перший трактор Харківський тракторний завод ім.С.Орджонікідзе.

1932, 27 лютого – Утворення Харківської області, яка на той час включала чотири великі міста (Харків, Суми, Полтаву, Кременчук) та 78 районів.

1932, 10 жовтня – Учені Українського фізико-технічного інституту (м.Харків) К.Синельников, А.Вальтер, А.Лейпунський, Г.Латишев уперше в СРСР здійснили ядерну реакцію по розщепленню атомного ядра літію.

15 грудня – Постанова ЦК ВКП(б)У про заборону завезення товарів та торгівлі у 22 районах Харківської області, що фактично означало смерть від голоду. На Харківщині – голодомор.

1935, 24 березня – Відкриття у Харкові пам'ятника Т.Г.Шевченку (скульптор М.Манізер).

1939 – Після відокремлення Полтавської та Сумської областей та утворення Дергачівського району в складі Харківської області нараховувалося 33 райони.

1940 – У Харкові конструктори М.Кошкін та В.Виниченко створили кращий танк II світової війни - Т-34.

1940 – У Харкові органи НКВС розстріляли польських полонених із Старобільського табору.

1941, 20 вересня – Фашистські війська зайняли перший райцентр Харківської області - місто Красноград.

вересень-жовтень – Евакуація населення, заводів, фабрик, майна колгоспів, радгоспів, зібраного врожаю.

24 жовтня – Евакуйовано ХТЗ.

кін. вересня - 25 жовтня – Жорстокі оборонні бої радянських військ на підступах до Харкова.

24 жовтня – Німецько-фашистські війська захопили Харків.

1941, жовтень - 1943, лютий – Діяв Харківський підпільний обком КП(б)У.

1941 – Перші 25 танків Т-34 випустив евакуйований ХТЗ.

1942, 12-19 травня – Харківська битва. Значних втрат зазнали радянські війська і не змогли втримати важливий плацдарм на Сіверському Дінці.

1942, 27 жовтня – «Радянська Україна» надрукувала звернення колективу Харківського заводу «Серп і молот» до трудящих, евакуйованих з України, із закликом взяти участь у створенні фонду будівництва танкової колони «За Радянську Україну!».

1943, 3 березня – Біля села Таранівка Зміївського району Харківської області 25 радянських воїнів під командуванням П.Н.Широніна в нерівному бою підбили 13 фашистських танків і знищили 100 німецьких солдатів.

4-25 березня – Харківська оборонна операція.

8 березня – Перший бій 1-го Окремого Чехословацького батальйону під командуванням О.Яроша біля села Соколово Зміївського району.

17-27 липня – Ізюм - Барвінківська наступальна операція військ Південно-Західного фронту, внаслідок якої радянські війська форсували Сіверський Донець і скували сили ворога, надавши значну допомогу Воронізькому фронтові у проведенні операцій під Курськом.

23 серпня – У ході Білгородсько-Харківської операції війська Степного фронту остаточно звільнили Харків.

Грудень – У старому оперному театрі Харкова відбувся перший в історії судовий процес над військовими злочинцями.

1945, 8 січня – У Харкові відновлено одне із найстаріших книгосховищ країни - Центральну наукову бібліотеку.

1 лютого – ХТЗ ім. С.Орджонікідзе приступив до серійного випуску тракторів.

1946 – У Харкові відновлена друкарня ім.М.Фрунзе - найбільше поліграфічне підприємство в Україні.

1958, 26 лютого – Наказом Президії Верховної Ради СРСР Харківська область нагороджена орденом Леніна.

1960, грудень – На турбінному заводі ім.Кірова завершено виготовлення найбільшої у світі одновальної парової турбіни потужністю 300 тис. кВт.

1964 – У Граковому на Харківщині збудовано перший і найбільший у світі радіотелескоп.

1968, 25 січня – У Харкові відкрито пам'ятник М.О.Скрипнику.

1969, 25 березня – У Харкові відкрита Всесоюзна виставка декоративно-прикладного мистецтва.

1970, грудень – У Харкові завершено виготовлення турбогенератора-гіганта потужністю 1 млн.кВт.

1975, 23 серпня – У Харкові відкрито рух на першій ділянці метрополітену.

1988, 13 травня – Відкриття у Харкові Всесоюзного Шевченківського свята літератури і мистецтва.

1992, 30 березня – У Харкові проведений Вечір пам'яті репресованих у сфабрикованій справі Спілки визволення України.

1993, грудень – У Харкові пройшли урочисті заходи з нагоди 100-річного ювілею М.Хвильового.

1995, 28 червня – У Харкові проходили урочистості з нагоди 70-річчя Українського комітету краєзнавства.

1996, 14 лютого -- Харківська міська рада народних депутатів ухвалила рішення «Про створення міського підрозділу місцевої міліції». Наказом УМВС України в Харківській області був створений окремий батальйон патрульно-постової служби міліції. Штатна чисельність становила 151 одиницю. Особовий склад отримував додаткову нарукану нашивку з гербом Харкова і надписом «Місцева міліція. Харків»

1998, 29 березня– вибори до Верховної Ради України. У виборах взяли участь 700465 харків'ян. Результати виборів у Харкові: Комуністична партія України – 27,8%, Прогресивна соціалістична партія України – 15,3%, Партія зелених – 6,4%, Народно-демократична партія України (об'єднана) – 4,8%, Народний Рух України – 4,1%. Незважаючи на сутужне життя, більшість харків'ян виявили велику громадську активність, однак меншу, ніж пересічно по Україні.

29 березня – в Харкові пройшли перші міські вибори відповідно до нового законодавства. На посаду міського голови було висунуто 12 кандидатів, які репрезентували громадські сили різної політичної орієнтації. М.Д.Пилипчук, досвічений господарник і керівник міського самоврядування, отримав переконливу перемогу(38,8%) і посів місце міського голови.

1999, 11 жовтня – надання Харківському національному університету ім. В.Н. Каразіна статусу національного. Університет є одним із найбільших наукових центрів України. У ньому представлені практично всі напрямки сучасної фундаментальної науки. Досягнення університету здобули йому заслужений авторитет як в Україні, так і за її межами.

29 грудня – створено Харківську обласну організацію «Молодий народний Рух». За головну мету своєї діяльності ця організація ставить сприяння побудові та зміцненню Української держави.

27 червня – Указ Президента України №731/99, яким на території Харкова введено спеціальний режим інвестиційної діяльності. Це привело до зростання загального обсягу інвестицій в економіку міста протягом вже першого року дії спеціального режиму до 143,1 млн. доларів США.

2000, 21 серпня – урочисте відкриття та початок конкурсних програм I Міжнародного фестивалю естрадної пісні ім. К.І. Шульженко та I фестивалю патріотичної пісні «Солдати миру ХХІ століття».

29 листопада – прийняття Харківською міською радою XXIII скликання Статуту територіальної громади Харкова, який став своєрідною «Конституцією» міста. Спеціальну статтю Статуту присвячено меті і завданням територіальної громади. Статут визначає символіку міста, регулює взаємовідносини територіальної громади, її органів, посадових осіб між собою, з державними органами, підприємствами, організаціями, установами.

2002, 31 березня. – вибори до Верховної Ради України. Уперше в історії пропорційної виборчої системи в Україні перемогу здобули не комуністи. Перемогу здобув блок «Наша Україна» (23,57%), але в Харкові він набрав скромний «електоральний врожай» - 6,83%. Серед народних депутатів України, що отримали мандат за списком блоку «Наша Україна», було шестеро харків'ян.

19 грудня – відбулось урочисте відкриття меморіального комплексу «Дробицький Яр». В лютому 1991 р. громадський комітет «Дробицький Яр» виступив з ініціативою побудувати Меморіал жертвам фашизму.

2003, 5 квітня – В Художньому музеї відкрилась виставка робіт Миколи та Святослава Рерихів, наданих Міжнародним Центром Рерихів.

15 червня – Харківський авіазавод прийняв участь в 45-му Міжнародному авіаційно-космічному салоні в Ле Бурже (Франція). В цьому році наші літаки були єдиними машинами з країн СНД, які здійснили демонстраційні польоти. Харків'яни повернулися додому з перемогою в одній з номінацій конкурсу журналу Aerospace Industry Awards і контрактом на постачання авіакомпанії Air Libya п'яти Ан-140.

21 серпня – Відкриття меморіальної дошки К.І Шульженко – БК ХСМЗ, меморіальної дошки Л.Ф. Бикову – театр ім. Т.Г. Шевченка.

23 серпня – Харків відзначив 60-ту річницю остаточного визволення рідного міста від фашистів.

26 грудня – указом президента України Л.Кучми Харківській державній академії міського господарства було надано статус національної.

2004 р., січень – Харківський національний університет ім.В.М. Каразіна був прийнятий до Європейської асоціації університетів.

20 серпня– відкриття пам'ятника Олександрі Невському поблизу храму Олександра Невського (вул.Ак.Павлова), відкриття відновленого фонтану «Каскад» в саду ім. Т.Г.Шевченка.

23 серпня – харків'яни відзначили 350-ту річницю заснування рідного міста.

26 серпня –пуск двох нових станцій метро – «Ботанічний сад» і «23 серпня».

17 листопада – 200-та річниця заснування Харківського національного університету ім. В.М. Каразіна.

2005, 1 серпня – харківський футбольний клуб «Металіст» вперше у своїй історії став лідером турнірної таблиці в Чемпіонаті України серед команд Вищої ліги.

2 серпня – за адресою: вул.Мироносицька,33 відкрилася приймальня Президента України в Харківській області.

22 серпня – відкриття другої черги комплексу «Меморіал жертвам нацизму у Дробицькому Яру»

23 серпня – відкриття музею на меморіалі «Висота маршала Конєва». Виставлені 4 ексклюзивні картини. Картина «Незламні духом» показує полонених матросів, яких у 1942 р.і вели через Харків.Ще 3 картини називаються: «Харків вільний!», «Покинуті у вічність», «Фатальний прорив». Інші експонати узяті з фондів Історичного і Художнього музеїв.

23 серпня – підписана Угода про співробітництво в торгово-економічній, науково-технічній і гуманітарно-культурній сферах між містами Харковом і Кутаїсі (Грузія).

2006, 24 лютого – Всеукраїнський ІТ-форум «Погляд у майбутній розвиток Харківського регіону через інформаційні технології та побудову інформаційного суспільства».

6 березня – губернатор Харківської області А. Аваков і прем'єр-міністр Ю. Єхануров підписали протокол про наміри: Харківська область офіційно стане науковим центром України.

4 квітня – проведення I Всеукраїнського краєзнавчого семінару у Харкові.

27 травня – проведений День Європи в Харкові.

21 липня – на Південному вокзалі відкрит новий термінал: приміський термінал станції Харків-Пасажирський.

19 серпня – 30 років харківському метрополітену.

19 серпня – 110 років заводу ім. Малишева. Завод був заснований як паровозобудівне підприємство, в роки незалежності став першим в Україні заводом оборонної промисловості, який почав продавати бойову техніку за кордон.

5 вересня – Уряд визначив найкомфортніші населенні пункти України. Харків посів 3 місце в конкурсі «Населений пункт найкращого благоустрою і підтримки громадського порядку».

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Альбовский Е. Харьковские казаки. Вторая половина XVII в. I-я книга I-го тома. - Харьков, 2005.
2. Антонов А.Л., Маслийчук В.Л. История Харьковского городского самоуправления. 1654 – 1917. - Харьков, 2004.
3. Археология Украины. Харьковская область.-К.,1974.
4. Астахова О.В, Крупа Т.М., Сушко В.А. Свята та побут Слобожанщини. – Харків, 2004.
5. Багалея Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет от его основания: В. 2 тт.- Харків, 1993.
6. Багалій Д.І. Історія Слобідської України. - Харків, 1993.
7. Барвинский В.А. Исторический очерк Харьковской губернии. - Харьков, 1918.
8. Білоусько О. Україна давня: євразійський цивілізаційний контекст. - К., 2002.
9. Боряк О. Україна: Етнокультурна мозаїка. – К.,2006.
10. Бунятян К. П. На світанку історії. – К., 1998.
11. Васіна З. Літопис українського одягу: У 2 т. – К., 2005.
12. Верменич Я. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні. - К.,2003.
13. Верстюк В.Ф., Дзюба О.М., Репринцев В.Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення: хронологічний довідник. - К., 1995.
14. Воропай О. Звичай нашого народу. Етнографічний нарис. – Х Харків., 2005.
15. Герби міст України.-К., 2001.
16. Давня історія України: У 2 кн. - К., 1994-1995.
17. Дем'янчук Г.С. Українське краєзнавство: сторінки історії.-К.,2006.
18. Древности римского времени на Слобожанщине.- Харків, 2006.
19. Жванко Л.М. Соціальні виміри Української Держави (квітень – грудень 1918 р.) .- Харків, 2007.
20. Зайцев Б.П., Скирда В.В. та ін. Історія радного краю: У 2 част. - Харків, 2001.
21. Історія міст і сіл України. Харківська область. - К., 1967.
22. Історія українського козацтва. -Т.1.- К.,2006.
23. Каневський І., Скирда В., Яцина О. Енеоліт і бронзовий вік на Харківщині.// Український засів. - Харків, 1997. - Ч. 10-12 (53-55).- С. 82-88.
24. Кононова О.В.Музична культура Харкова кінця XVIII початку XX ст. - Харків, 2004.
25. Краєзнавство.- Науково-популярний журнал. - К., 1995.
26. Культура і побут українського народу. - К., 1991.

27. Лавріненко Ю. Розстріляне відродження. Антологія 1917-1933.- К., 2001.
28. Лейбфрейд А.Ю., Полякова Ю.Ю. Харьков. От крепости до столицы: заметки о старом городе.- Харьков, 1998.
29. Маслійчук В.Л. Провінція на перехресті культур: Дослідження з історії Слобідської України.-Харків, 2007.
30. Матейко К. Український народний одяг. Етнографічний словник. – К., 1996.
31. Мистецька скарбниця Харкова. - Харків, 2004.
32. Михайлин І. Літературна Харківщина. Поезія. Есеїка. Портрети. Рецензії.- Харків, 2007.
33. Ніколаєва Т.Історія українського костюма.- К., 1996.
34. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. – К.,1991
35. Палахтій І.С., Шефель С.В., Ігнатов А.Ф. Культура Харківщини у 1917-1920 рр. // Культура України. Вип. 7. Мистецтвознавство: Зб. наук. праць / М-во культури і мистецтв України. Харк. держ. акад. культури. - Х Харків., 2000. - С. 26-33.
36. Попович М. Нарис історії української культури. - К., 2001.
37. Потрашков С.В. Харьковские полки: Три века истории. - Харьков, 1998.
38. Природа и население Слободской Украины. Харьковская губерния. (Пособие по родиноведению). Репринт. изд. - Харків, 2007.
39. Репресоване краєзнавство (20-30-ті роки).- К., 1991.
40. Рідний край. - Харків, 1999.
41. Саратов І.Ю. Іван Сірко.-Харків, 1998.
42. Саратов І.Ю. Історія Харківських гербів. - Харків, 2000.
43. Саратов І.Ю. Харкове, звідки ім'я твоє? - Харків, 2005.
44. Семененко В. Над Харківщиною – революційний тайфун.// Слобожанщина .- 1999.- № 12.
45. Семененко В.І., Радченко Л.А. Історія України. -Х., 2000.
46. Середяк А. Краєзнавчі дослідження в Україні (історіографічний аспект). //Історіографічні дослідження в Україні.-К., 2004.- Вип. 14.- С.249 – 272.
47. Січинський В. Чужинці про Україну. Вибір описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть. - Прага, 1942; - К.,1992.
48. Скирда В.В., Зайцев Б.П., Парамонов А.Ф. Из глубины веков: К истории города Харькова.- Харьков, 2004.
49. Семененко В.І. Історія Східної України. Поновлення кайданів. - Харків, 1997.
50. Скоробагатов А.В. Харків у часи німецької окупації(1941 - 1943).- Харків, 2004.
51. Слобожанська яса. Антологія громадянської лірики кінця XII – початку XXI століть. – Харків, 2006.
52. Слобожанщина. - Часопис. - 1999-20003.

53. Слюсарский А.Г. Социально-экономическое положение Слобожанщины в 17 – 18 в.- Харьков, 1963.
54. Срезневский И.И. Историческое обозрение гражданского устройства Слободской Украины со времени ее заселения до преобразования в Харьковскую губернию.- Харьков, 1883.
55. Столиця відчаю. Голодомор 1932-1933 р. на Харківщині вустами очевидців./ Упорядник Т.В.Поліщук.-Харків, 2006.
56. Сумцов М.Ф. Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України. - Харків, 2008.
57. Сумцов М.Ф. Слобожане. Історико – етнографічна розвідка. – Х Харків., 2002.
58. Титар О., Титар В. Мистецтво Слобожанщини.//Харьковский исторический альманах. - Харьков, 2002.
59. Тронько П.Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (досвід, проблеми, перспективи). - К., 2001.
60. Тронько П.Т. Українське краєзнавство в ХХ столітті.- К., 2002.
61. Українська етнологія: Начальний посібник. - К., 2007.
62. Українське народознавство: Навчальний посібник. - К., 2006
63. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. - К., 1992.
64. Харкову 350. Історія. Сучасність. Стратегія розвитку.- Харків, 2004.
65. Шрамко Б.А. Древности Северского Донца. - Харьков, 1962.
66. Шрамко Б.А., Михеев В.К., Грубник-Буйнова Л.П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. - К., 1974.
67. Шрамко Б.А., Скирда В.В. Рождение Харькова.- Харьков, 2004.

ЗМІСТ

	Стор.
Загальні методичні вказівки до курсу.....	4
Тематика курсу «КРАЄЗНАВСТВО».....	7
Питання для самостійної роботи	11
Теми практичних занять.....	12
Практичне заняття № 1. Заселення і розвиток Слобожанщини у XVII - XVIII ст.....	20
Практичне заняття № 2. Заснування міста Харкова.....	27
Основні поняття з курсу «Краєзнавство».....	33
Хронологічний довідник.....	41
Рекомендована література.....	48

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

КРАЄЗНАВСТВО:

Методичні вказівки до практичних занять та самостійної роботи (для студентів 1 і 3 курсів заочної форми навчання за напрямом підготовки 0502 (6.030601) - «Менеджмент»)

Укладачі: Любов Миколаївна Жванко,
Володимир Валентинович Жигло,
Микола Володимирович Яцюк.

Редактор: М.З. Аляб'єв

План 2009, поз. 269-М

Підп. до друку 10.06.2009	Формат 60x84 1/16.	Папір офісний.
Друк на ризографі	Умовн.-друк. арк. 2,2	Обл. – вид.арк. 2,5
Тираж 50 прим.	Замовл. №	

61002, Харків, ХНАМГ, вул. Революції, 12

61002, Харків, ХНАМГ, вул. Революції, 12
Сектор оперативної поліграфії ЦНІТ ХНАМГ